

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MARKOV ZİNCİRLERİNDE BOOTSTRAP

Serhat DUMAN

İSTATİSTİK ANABİLİM DALI

**ANKARA
2006**

Her hakkı saklıdır

Yrd. Doç. Dr. İhsan KARABULUT'un danışmanlığında, Serhat DUMAN tarafından hazırlanan bu çalışma 27/02/2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile İstatistik Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Müslim EKNİ

Gazi Üniversitesi, İstatistik Anabilim Dalı

Üye : Yrd. Doç Dr. İhsan KARABULUT

Ankara Üniversitesi, İstatistik Anabilim Dalı

Üye : Yrd. Doç Dr. Halil AYDOĞDU

Ankara Üniversitesi, İstatistik Anabilim Dalı

Yukarıdaki sonucu onaylarım

Prof. Dr. Ülkü MEHMETOĞLU

Enstitü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

MARKOV ZİNCİRLERİNDE BOOTSTRAP

Serhat DUMAN

Ankara Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
İstatistik Anabilim Dalı

Danışman : Yrd. Doç. Dr. İhsan KARABULUT

Efron (1982), gözlemlerin birbirinden bağımsız aynı dağılımlı olması durumunda, istatistiklerin bilinmeyen örneklem dağılımlarının tahmin edilmesi problemine çözüm yolu olarak, bootstrap metodunu önermiştir. Ancak markov bağımlılığı ile tanımlı markov zincirleri için bootstrap metodunun kullanılabilir olup olmadığı sorusu önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Markov bağımlılığı ile tanımlı sonlu durum uzayına sahip ergodik markov zincirleri için Basawa *et al.* (1990)'nin bootstrap teknikleri ile ilk uğrama zamanı rasgele değişkeni için Kulperger and Rao (1989)'nun çalışmaları açıklanmaya çalışılmıştır.

2006, 54 sayfa

ANAHTAR KELİMELEER: Markov zinciri, bootstrap, geçiş matrisi, geçiş olasılıkları, koşullu bootstrap, ilk uğrama zamanı

ABSTRACT

Master Thesis

BOOTSTRAPPING MARKOV CHAINS

Serhat DUMAN

Ankara University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Statistics

Supervisor : Asst. Prof. Dr. İhsan KARABULUT

Efron (1982) proposed the bootstrap method as a way to solve the problem of estimating unknown sampling distributions of statistics, when the observations are independent and identically distributed. However, for markov chains, which are defined by markov dependence, the question if it is possible to use bootstrap method for markov chains, becomes an important problem, which we are faced with. In this study, for ergodic markov chains, which are defined by markov dependence and has a finite state space, the bootstrap techniques of Basawa *et al.* (1990) and for the hitting time random variables the works of Kulperger and Rao (1989) are tried to explain.

2006,54 pages

KEY WORDS: Markov chain, bootstrap, transition matrix, transition probabilities, conditional bootstrap, hitting time

TEŞEKKÜR

Başta bana duyduğu güven ile her zaman destek olan, bilgisini benimle cömertçe paylaşan, her aşamada beni önerileri ile yönlendiren ve böylece bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan sayın hocam Yrd. Doç. Dr. İhsan KARABULUT'a (Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik Bölümü), ayrıca tüm İstatistik bölümü hocalarım ve çalışanlarına, her zaman yanımda olan eşim ve aileme, çalışmam boyunca maddi ve manevi emeği geçen herkese teşekkürü borç bilirim.

Serhat DUMAN

Ankara, Şubat 2006

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
SİMGELER DİZİNİ.....	vi
SEKİLLER DİZİNİ.....	vi
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. KURAMSAL TEMELLER.....	3
2.1 Markov Süreci.....	3
2.2 Geçiş Olasılıkları ve Chapman- Kolmogorov Denklemleri.....	5
2.3 Durumların Sınıflaması.....	9
2.4 Klasik Bootstrap Yöntemi ve Algoritması.....	13
3. MARKOV ZİNCİRLERİNDE BOOTSTRAP YÖNTEMİ.....	16
4. UYGULAMA.....	39
4.1 Markov Zincirinden Adım Sayısı n Olan Bir Gerçekleşmesinin Simülasyonu.....	39
4.2 Markov Zincirinde Bootstrap Yöntemine İlişkin Uygulamalar.....	41
5. SONUÇ.....	52
KAYNAKLAR.....	53
ÖZGEÇMİŞ.....	54

SİMGELER DİZİNİ

n_i	i . adımdan yapılan geçişlerin sayısı
n_{ij}	i . adımdan j . adıma geçişlerin sayısı
F_n	Empirik dağılım fonksiyonu
x^*	Bootstrap örnekleme
sup	Supremum
min	Minimum
maks	Maksimum
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
P	Bir adım geçiş olasılıkları matrisi
$\hat{P}_n$	Markov zincirinin n birimlik gerçekleşmesine dayalı P 'nin en çok olabilirlik tahmin edicisi
$\hat{Q}_n$	Bir adım geçiş olasılıkları matrisinin bootstrap tahmini
T	$S = \{1, \dots, k\}$ durum uzayı için k . duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeni
$hhhy$	Hemen hemen her yerde
$\log$	Doğal logaritma
L	Olabilirlik fonksiyonu
δ_{ij}	Kronecker delta
I	Gösterge fonksiyonu
$\xrightarrow{D}$	Dağılımda yakınsama
$\xrightarrow{P}$	Olasılıkta yakınsama

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1	Bir indirgenemez markov zincirinin sınıflandırılması.....	13
Şekil 4.1	4.duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örneklem dağılımı.....	43
Şekil 4.2	IMKB 100 verileri kullanıldığında 4. duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örneklem dağılımı.....	45

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 2.1	Markov süreçlerinin durum uzayına ve parametre uzayına göre sınıflandırılması.....	4
Çizelge 4.1	Markov zincirinin $n = 10$ adım sayısına sahip bir gerçekleşmesi.....	41
Çizelge 4.2	Markov zincirinin $n = 250$ adım sayısına sahip bir gerçekleşmesi.....	42
Çizelge 4.3	İMKB 100 endeksinin 2004 yılına ait değerleri.....	46
Çizelge 4.4	İMKB 100 endeksinin 2004 yılına ait logaritmik getiri değerleri.....	48
Çizelge 4.5	İMKB 100 endeksinin 2004 yılı kodlanmış logaritmik getiri değerleri.....	50

1.GİRİŞ

Üzerinde çalışılmakta olan kitlenin parametreleri hakkında bir bilgiye sahip olamadığımız ancak sadece o kitleye ait bir örneklemin gözlemlenebildiği durumlarda simülasyondan farklı olarak bootstrap metodu o kitlenin bilinmeyen parametrelerine ait tahminlerin yapılması, güven aralıklarının oluşturulması, istatistiksel hipotezlerin test edilmesi problemlerinde çözüm yolları sunabilmektedir. Ayrıca Efron'un bootstrap metodu bilinen bir kitleden gözlemlenmiş olan örneklemin birbirinden bağımsız aynı dağılımlı olması koşulu altında analitik olarak elde edilmesi güç olan çeşitli tahmin edicilerin örneklem dağılımlarına yaklaşımda bulunabilmek için kullanışlı bir araç olarak görülmektedir. Ancak bazı rasgele olguların modellenmesinde bağımsızlık varsayımında bulunmak söz konusu olmayabilir. Markov bağımlılığı ile tanımlı markov zincirlerinde görülen böyle bir durum karşısında bootstrap metodunun kullanılabilir olup olmadığı sorusu önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın konusu markov zinciri oluşturduğu bilinen rasgele süreçler için bootstrap yönteminin kullanımını incelemektir.

Çalışmanın ikinci bölümü bazı temel bilgiler için ayrılmıştır. Bu bölümde markov süreci geçiş olasılıkları ve Chapman- Kolmogorov denklemi, durumların sınıflaması ile klasik bootstrap yöntemi ve algoritmasına ilişkin bazı temel bilgilere ve sonuçlara yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde sonlu durum uzayına sahip ergodik markov zincirlerinde geçiş matrisinin en çok olabilirlik tahmin edicisinin hesaplanması ve asimptotik dağılımı üzerinde durulmuş, sonlu durum uzayına sahip ergodik markov zincirinde geçiş matrisinin veya tahmin edicisinin örneklem dağılımının bootstrap tahmini ile ilgili Basawa *et al.* (1990)'nın çalışmalarına yer verilmiştir. Ayrıca geçiş matrisinin bootstrap tahmininin yığın dağılımına yaklaşım hızları ile ilgili Datta and McCormick (1992)'in değerlendirmelerine yer verilmiştir. Daha sonra özel bir uygulama olarak sonlu durum uzayına sahip ergodik markov zincirleri için k .ncı duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örneklem dağılımının bootstrap tahmini ile ilgili Kulperger and Rao (1989)'nun çalışmaları konu edilmiştir.

Dördüncü bölümde ise ilk olarak dört durumlu ve geçiş matrisi bilinen bir ergodik markov zincirinden n adımlık bir gerçekleşmenin simülasyonunun nasıl yapıldığı konusuna değinilmiş, daha sonra geçiş matrisi bilinen zincirden bir örneklem gözlenerek, geçiş matrisinin en çok olabilirlik tahmin edicisini kullanarak bootstrap tahminleri Basawa *et al.* (1990)'nin önerdiği koşullu bootstrap ve standart bootstrap yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Ayrıca, bu markov zinciri için 4. duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örneklem dağılımı standart bootstrap yöntemine göre elde edilmiştir. Daha sonra 2004 yılına ait İMKB 100 endeksi'nin logaritmik getirilerinin kullanılmasıyla $E = \{1, 2, 3, 4\}$ durum uzayına sahip ergodik bir markov zinciri olduğu varsayılmış ve bu zincirde 4. duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örnekleme dağılımının bootstrap tahmini yapılarak ulaşılan sonuçlara ilişkin grafiklere yer verilmiştir.

2. KURAMSAL TEMELLER

Bu bölümde tezin daha anlaşılır olması için gerekli bazı temel bilgiler verilecektir. Bu sebeble markov süreci geçiş olasılıkları ve Chapman-Kolmogorov denklemi markov zincirinde durumların sınıflandırılması ve bootstrap yöntemi ile ilgili bazı temel kavramlar sunulmaktadır.

2.1. Markov Süreci

Tanım 2.1.1 $\{X_t, t \in T\}$, aynı olasılık uzayında tanımlı X_t rasgele değişkenlerinin bir sınıfı olmak üzere bu sınıfa bir stokastik süreç denir. Burada T kümesi parametre kümesi olarak adlandırılır. T kümesi sonlu veya sayılabilir ise bu sürece kesikli parametre stokastik süreci, şayet T kümesi sayılamaz ise bu sürece sürekli parametre stokastik süreci adı verilir.

Tanım 2.1.2 $\{X_t : t \in T\}$ bir stokastik süreç olsun. $t_1 < t_2 < \dots < t_n$ koşulunu sağlayan her $t_1, t_2, \dots, t_n \in T, n = 1, 2, \dots$ için

$$\Pr(X_{t_n} \leq x_n | X_{t_1} \leq x_1, X_{t_2} \leq x_2, \dots, X_{t_{n-1}} \leq x_{n-1}) = \Pr(X_{t_n} \leq x_n | X_{t_{n-1}} \leq x_{n-1})$$

eşitliği sağlanıyorsa $\{X_t : t \in T\}$ stokastik sürecine markov süreci adı verilir.

Tanım 2.1.3 $\{X_t : t \in T\}$ stokastik sürecinde $x \in \mathbf{R}$ olmak üzere

$$\Pr(x - h < X_t < x + h) > 0 \quad \forall h > 0$$

eşitsizliğini sağlayan $t \in T$ bulunabiliyorsa x 'e bu stokastik sürecin bir durumu adı verilir. Bütün durumların oluşturduğu kümeye bu sürecin durum uzayı adı verilir (Parzen 1962).

Parametre uzayını kesikli ve sürekli olarak ayırabildiğimiz şekilde durum uzayını da kesikli ve sürekli olarak ayırmak mümkündür. $\{X_t : t \in T\}$ stokastik sürecinin durum uzayı E olsun. E kümesi sonlu veya sayılabilir ise bu sürece kesikli durum süreci şayet E kümesi sayılamaz ise bu sürece sürekli durum süreci adı verilir.

Markov süreçleri durum uzayına ve parametre uzayına göre 4 temel başlık altında sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma çizelge 2.1’ de gösterilmektedir.

Çizelge 2.1 Markov süreçlerinin durum uzayına ve parametre uzayına göre sınıflandırılması

		DURUM UZAYI	
		Kesikli	Sürekli
PARAMETRE UZAYI	Kesikli	Kesikli Parametrelili Markov Zinciri	Kesikli Parametrelili Markov Süreci
	Sürekli	Sürekli Parametrelili Markov Zinciri	Sürekli Parametrelili Markov Süreci

Tanım 2.1.4 $\{X_t : t \in T\}$ bir stokastik süreç olsun. E durum uzayı sonlu veya sayılabilir olmak üzere

$$\Pr(X_{t+1} = j \mid X_0, X_1, \dots, X_t) = \Pr(X_{t+1} = j \mid X_t) \quad \forall j \in E \quad t \in T$$

ise $\{X_t : t \in T\}$ stokastik sürecine markov zinciri adı verilir.

Yukarıdaki tanıma göre bir markov zincirinin X_t rasgele değişkeni verildiğinde $X_0, X_1, \dots, X_{t-1}$ rasgele değişkenlerinden koşullu olarak bağımsız olan X_{t+1} rasgele değişkenlerinin bir dizisi olduğu söylenebilir (Çınlar 1975). Daha açık bir ifade ile markov zinciri, sürecin şimdiki durumu X_t bilindiğinde bir sonraki durum olan X_{t+1} sürecin geçmiş durumları olan $X_0, X_1, \dots, X_{t-1}$ rasgele değişkenlerinden bağımsız olma

özelliği olan rasgele değişkenlere sahip bir stokastik süreçtir. Bu özellik literatürde markov özelliği olarak bilinmektedir (Ross 1996).

2.2. Geçiş Olasılıkları ve Chapman-Kolmogorov Denklemi

Kesikli parametre uzayına sahip $\{X_t : t \in T\}$ markov zincirinin olasılık yasasını tanımlayabilmek için aşağıdaki olasılık fonksiyonlarına ihtiyacımız vardır (Parzen 1962).

Tanım 2.2.1 $\{X_n : n = 0, 1, \dots\}$ bir markov zinciri olsun.

$$\pi_j(n) = \Pr(X_n = j) \quad \forall n \geq 0 \text{ ve } \forall j \in E \quad (2.2.1)$$

ile verilen $\pi_j(n)$ fonksiyonuna $\{X_t : t \in T\}$ markov zincirinin olasılık fonksiyonu adı verilir.

Tanım 2.2.2 $\{X_n : n = 0, 1, \dots\}$ bir markov zinciri olsun. $\forall m, n \in T$ öyleki $m, n \geq 0$ ve $\forall j, k \in E$ için

$$p_{j,k}(m, n) = \Pr(X_n = k \mid X_m = j) \quad (2.2.2)$$

ile verilen $p_{j,k}(m, n)$ fonksiyonu $\{X_t : t \in T\}$ markov zincirinin koşullu olasılık fonksiyonu veya geçiş olasılık fonksiyonu olarak adlandırılır.

Kesikli parametre uzayına sahip $\{X_t : t \in T\}$ markov zincirinin q bileşenli ortak olasılık fonksiyonunun (2.2.1) ve (2.2.2)' de tanımlanan fonksiyonlar yardımı ile nasıl belirlenebileceği aşağıda gösterilmektedir.

$\forall q \in \mathbb{N}$ için $n_1 < n_2 < \dots < n_q$ zamanlar ve $k_1 k_2 \dots k_q$ durumlar olmak üzere

$$\Pr(X_{n_1} = k_1, X_{n_2} = k_2, \dots, X_{n_q} = k_q)$$

$$\begin{aligned}
&= \frac{\Pr(X_{n_1} = k_1)}{\Pr(X_{n_1} = k_1)} * \dots * \frac{\Pr(X_{n_1} = k_1, \dots, X_{n_{q-1}} = k_{q-1})}{\Pr(X_{n_1} = k_1, \dots, X_{n_{q-1}} = k_{q-1})} * \Pr(X_{n_1} = k_1, X_{n_2} = k_2, \dots, X_{n_q} = k_q) \\
&= \Pr(X_{n_1} = k_1) * \frac{\Pr(X_{n_1} = k_1, X_{n_2} = k_2)}{\Pr(X_{n_1} = k_1)} * \dots * \frac{\Pr(X_{n_1} = k_1, X_{n_2} = k_2, \dots, X_{n_q} = k_q)}{\Pr(X_{n_1} = k_1, X_{n_2} = k_2, \dots, X_{n_{q-1}} = k_{q-1})} \\
&= \Pr(X_{n_1} = k_1) * \Pr(X_{n_2} = k_2 \mid X_{n_1} = k_1) * \dots * \Pr(X_{n_q} = k_q \mid X_{n_1} = k_1, \dots, X_{n_{q-1}} = k_{q-1}) \\
&= \Pr(X_{n_1} = k_1) * \Pr(X_{n_2} = k_2 \mid X_{n_1} = k_1) * \dots * \Pr(X_{n_q} = k_q \mid X_{n_{q-1}} = k_{q-1}) \\
&= \pi_{k_1}(n_1) * p_{k_1, k_2}(n_1, n_2) * \dots * p_{k_{q-1}, k_q}(n_{q-1}, n_q)
\end{aligned}$$

q bileşenli ortak olasılık fonksiyonunu sürecin markov özelliği kullanılarak (2.2.1) ve (2.2.2)' de tanımlanan fonksiyonlar yardımı ile bulunmuş olur.

Tanım 2.2.3 Eğer bir $\{X_n : n = 0, 1, \dots\}$ markov zincirinin geçiş olasılık fonksiyonu $p_{j,k}(m, n) = \Pr(X_n = k \mid X_m = j)$ sadece $|n - m|$ farkına bağlı ise bu markov zinciri homojen markov zinciri, zamana göre homojen markov zinciri ya da durağan geçiş olasılıklı markov zinciri denir.

Tanım 2.2.4 $\{X_t : t \in T\}$ bir homojen markov zinciri olsun.

$$p_{j,k}(n) = \Pr(X_{n+t} = k \mid X_t = j), \quad t, n \in T$$

fonksiyonuna homojen markov zincirinin n -adımlı geçiş olasılık fonksiyonu adı verilir.

$\{X_t : t \in T\}$ homojen markov zincirinin i . durumdan başlayarak n adım sonra j . durumda bulunması için l adım sonra k gibi bir adımda bulunması ve sonra da k . durumdan j . duruma $n-l$ adımda ulaşmasını gerektirmektedir. Bu bağıntıyı gösteren

denkleme Chapman-Kolmogorov denklemi adı verilmekte olup aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$p_{i,j}(n) = \sum_{k \in E} p_{i,k}(l) * p_{k,j}(n-l) \quad ; \quad \forall i, j \in E \text{ ve } \forall n, l \text{ öyleki } l > t$$

Chapman-Kolmogorov denkleminin elde edilmesi ise aşağıdaki gibi olmaktadır.

$$\begin{aligned} p_{i,j}(n) &= \Pr(X_{t+n} = j \mid X_t = i) = \Pr(X_n = j \mid X_0 = i) \\ &= \sum_{k \in E} \Pr(X_n = j, X_l = k \mid X_0 = i) \\ &= \sum_{k \in E} \frac{\Pr(X_n = j, X_l = k, X_0 = i)}{\Pr(X_0 = i)} \\ &= \sum_{k \in E} \frac{\Pr(X_n = j, X_l = k, X_0 = i)}{\Pr(X_0 = i)} * \frac{\Pr(X_l = k, X_0 = i)}{\Pr(X_l = k, X_0 = i)} \\ &= \sum_{k \in E} \frac{\Pr(X_n = j, X_l = k, X_0 = i)}{\Pr(X_l = k, X_0 = i)} * \frac{\Pr(X_l = k, X_0 = i)}{\Pr(X_0 = i)} \\ &= \sum_{k \in E} \Pr(X_n = j \mid X_l = k, X_0 = i) * \Pr(X_l = k \mid X_0 = i) \\ &= \sum_{k \in E} \Pr(X_n = j \mid X_l = k) * \Pr(X_l = k \mid X_0 = i) \\ &= \sum_{k \in E} p_{i,k}(l) * p_{k,j}(n-l) \end{aligned}$$

Markov Zincirini homojen olarak kabul etmek hesaplamalar açısından fayda sağlarken aynı zamanda kuramı genellemekte de bir kayıba yol açmamaktadır (Çınlar 1975). Bu

sebeble aksi belirtilmedikçe tezin bundan sonraki bölümlerinde $\{X_t : t \in T\}$ stokastik sürecinin homojen markov zinciri olduğu varsayılacaktır. Bilindiği gibi $\{X_t : t \in T\}$ markov zincirinin homojen olması demek $p_{j,k}(m,n) = \Pr(X_n = k \mid X_m = j)$ olasılığının sadece $|n-m|$ farkına bağlı olması anlamına gelmektedir. Bunu başka bir şekilde

$$p_{j,k}(m-n) = p_{j,k}(m,n) = \Pr(X_n = k \mid X_m = j)$$

olarak ifade edebiliriz.

Tanım 2.2.5 $i, j \in E$ için tanımlı $p_{i,j}$ sayıları

$$a- p_{i,j} \geq 0 \quad \forall i, j \in E$$

$$b- \sum_j p_{i,j} = 1 \quad \forall i \in E$$

şartlarını sağlıyorsa $P = (p_{i,j})$ ile verilen P matrisine E üzerinde tanımlı bir markov matrisi denir (Çınlar 1975).

$\{X_t : t \in T\}$ durum uzayı $\{0, 1, \dots\}$ kümesi olan bir homojen markov zinciri ve $p_{i,j}$ bu zincirin bir adım geçiş olasılıkları olmak üzere bir adım geçiş olasılıkları matris formunda

$$P = (p_{i,j}) = \begin{bmatrix} p_{0,0} & p_{0,1} & \cdots & p_{0,k} & \cdots \\ p_{1,0} & p_{1,1} & \cdots & p_{1,k} & \cdots \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots & \cdots \\ p_{m,0} & p_{m,1} & \cdots & p_{m,k} & \cdots \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots & \cdots \end{bmatrix}$$

şekilde gösterilebilmektedir. P matrisi bu markov zincirinin geçiş matrisi olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca P geçiş matrisinin geçiş olasılıkları

$$a- p_{i,j} \geq 0 \quad \forall i, j \in \{0,1,2,\dots\}$$

$$b- \sum_j p_{i,j} = 1 \quad \forall j \in \{0,1,2,\dots\}$$

şartlarını sağlamaktadır. Böylece bir markov zincirinin geçiş matrisi bir markov matrisi olmaktadır (Çınlar 1975).

2.3 Durumların Sınıflandırılması

$\{X_n, n = 0,1\}$ kesikli parametrelili bir markov zinciri olsun. Zincirin herhangi bir durumundan diğer bir duruma geçişin olup olmamasına göre, bu zincirin süreç boyunca nasıl bir gelişim içinde olacağını incelemek için durumların sınıflandırılmasına ihtiyaç duyulur.

Tanım 2.3.1 Bazı $N \geq 0$ tamsayısı için $p_{i,j}(N) > 0$ oluyorsa j . duruma i . durumdan ulaşılabilir (accessible) durum adı verilir ve $i \rightarrow j$ olarak gösterilir. j . durum i . durumdan erişilebilir ve i . durum j . durumdan erişilebilir ise i . ve j . durumlar iletişimli (communicate) durumlar olarak adlandırılır ve $i \leftrightarrow j$ olarak gösterilir.

$\leftrightarrow$ bağıntısı E üzerinde bir denklik bağıntısıdır. Bu bağıntı ile her bir i durumu için bir denklik sınıfı oluşturulur. Denklik bağıntısının özelliklerinden dolayı durumların herhangi iki sınıfı ya aynıdır ya da ayrıktır. Böylece iletişimlilik kavramı durum uzayını bir takım ayrı sınıflara böler. Zincirin tek bir denklik sınıfının olmasına göre aşağıdaki tanımlama yapılabilir.

Tanım 2.3.2 $\{X_n, n = 0,1,\dots\}$ markov zincirinin E durum uzayı bir tek denklik sınıfından oluşuyor, yani $\forall i, j \in S$ için $i \leftrightarrow j$ ise markov zinciri, indirgenemez denir.

Bir markov zincirinin zaman içindeki gelişimini incelemek için zincirin durumlarını sayılamaz yada sayılabilir sıklıkta geçişe sahip olmalarına göre sınıflamak mümkündür. Bu nedenle bir durumun meşgul olma zamanı (occupation time) kavramı ortaya çıkmaktadır (Parzen 1962).

Tanım 2.3.3 i herhangi bir durum olmak üzere $n \in N$ için ilk n adımda zincirin i . durumda bulunma sayısını, $N_i(n)$ olarak gösterelim. $N_i(n)$, i . durumun ilk n adımdaki meşgul olma zamanı (occupation time) olarak adlandırılır. N_i ise i . durumun toplam meşgul olma zamanı, ya da zincirin i durumunda bulunduğu adımların (zamanların) sayısı olarak tanımlanır.

Yukarıdaki tanımdan

$$N_i(\infty) = \lim_{n \rightarrow \infty} N_i(n)$$

olduğu açıktır.

Markov zincirinin başlangıçta i . durumda olduğu bilindiğinde j . duruma kesin olarak geçiş yapmasının olmasının koşullu olasılığı ve j . duruma sonsuz sıklıkta geçiş yapmasının koşullu olasılığı sırasıyla

$$f_{i,j} = P[N_j(\infty) > 0 | X_0 = i]$$

ve

$$g_{i,j} = P[N_j(\infty) = \infty | X_0 = i]$$

olarak tanımlanır.

Markov zincirlerinin asimptotik davranışlarını incelemek için haberleşen durumları kapalı yada kapalı olmamalarına göre sınıflamak gerekmektedir. Bu nedenle bir durumun tekrarlı yada geçişli durum olduğu kavramı ortaya çıkmaktadır (Parzen 1962).

Tanım 2.3.4 i . durumdan başlayan markov zincirinin i durumuna geri dönme olasılığı 1, yani $f_{i,i} = 1$ ise i . durum tekrarlı durum olarak adlandırılır. i . durumda başlayan zincirin i durumuna asla geri dönmemesi olasılığı olan $1 - f_{i,i}$ pozitif, yani $f_{i,i} < 1$ ise i durumuna geçişli durum denir (Parzen 1962).

Tanım 2.3.5 $\{X_n, n \in N\}$ durum uzayı $E = \{1, 2, \dots, k\}$ olan bir markov zinciri olmak üzere olmak üzere $V_k(n)$ zincirin ilk defa n . adımda k durumuna girmesi olayı, yani

$$V_k(n) = (X_n = k, X_m \neq k, m = 1, 2, \dots, n-1)$$

olsun. Bu durumda

$$f_{j,k}(n) = P(V_k(n) | X_0 = j)$$

ile tanımlanan $f_{j,k}(n)$ olasılığına zincir başlangıçta j durumunda iken k durumuna ilk defa n . adımda geçmesi olasılığı denir.

Durum uzayı $E = \{1, 2, \dots, k\}$ olan indirgenemez bir markov zincirinde verilen j ve k durumları için $\{f_{j,k}(n), n = 1, 2, \dots\}$ olasılıkları bir olasılık dağılımı oluşturur (Parzen 1962).

$$m_{j,k} = \sum_{n=1}^{\infty} n f_{j,k}(n)$$

diyelim. $m_{j,k}$, j de başlayan zincirin ilk defa k durumuna girinceye kadar geçen beklenen (ortalama) zamandır.

Tanım 2.3.6 $\{X_n, n \in N\}$ markov zincirinde herhangi bir tekrarlı k durumu için

$$m_{k,k} = \sum_{n=1}^{\infty} n f_{k,k}(n) < \infty$$

ise k . duruma etkili tekrarlı durum denir. Eğer yukarıdaki seri ıraksak ise k . duruma etkisiz tekrarlı durum adı verilmektedir.

Tanım 2.3.7 İndirgenemez bir markov zincirinin k . durumunun periyodu

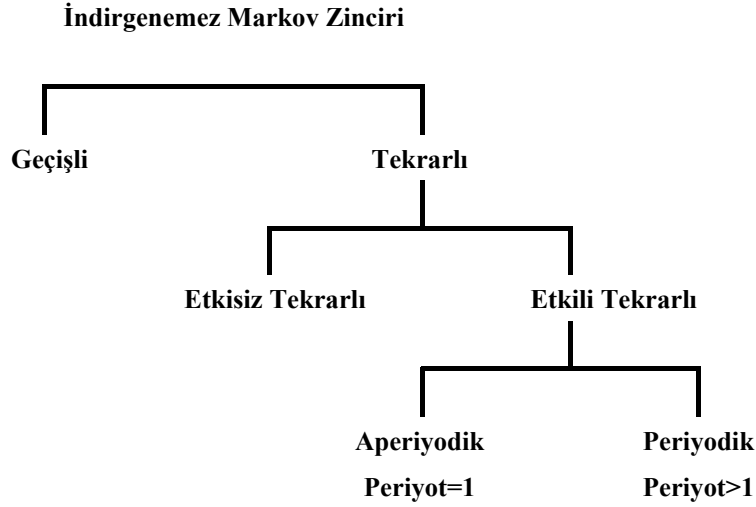
$$d(k) = \text{OBEB} \{n \geq 1 : p_{k,k}(n) > 0\}$$

ile tanımlanan $d(k)$ sayısına, yani $p_{k,k}(n) > 0$ şartını sağlayan doğal sayılarının kümesinin ortak bölenlerin en büyüğüne k . durumun periyodu denir. Eğer bir durumun periyodu 1 ise o durum aperiodyik olarak adlandırılır (Parzen 1962).

Bir indirgenemez markov zincirinin tüm durumları etkili tekrarlı ve aperiodyik ise o zince ergodik markov zinciri denir.

Yukarıda kesikli parametrelili markov zincirinin durumlara göre sınıflandırılması ele alınmıştır. Tanımlamalar çerçevesinde bir indirgenemez markov zincirinin durumlara göre sınıflandırılmasını aşağıdaki tablo yardımı ile özetlemek mümkündür (Parzen 1962).

Şekil 2.1 Bir indirgenemez markov zincirinin sınıflandırılması (Parzen1962)

2.4 Klasik Bootstrap Yöntemi ve Algoritması

Bootstrap tekniği bootstrap örnekleme olarak tanımlanan, eldeki örnekleme yeniden örnekleyerek veya bu örnekleme dayalı bir modeli kullanarak bir tahmin edicinin veya bir test istatistiğinin dağılımını tahmin etmek veya dağılımına yaklaşımda bulunmak için kullanılan bir yöntemdir. $\hat{F}$, $X_1, X_2, \dots, X_n$ birbirinden bağımsız aynı dağılımlı rasgele değişkenlerin $\frac{1}{n}$ olasılıkla gözlemlendiği ampirik dağılım fonksiyonu olmak üzere $\hat{F}$ dağılımından n birimlik rasgele bir örnekleme $X^* = (X_1^*, X_2^*, \dots, X_n^*)$ olarak gösterelim.

$X^* = (X_1^*, X_2^*, \dots, X_n^*)$ örnekleme bootstrap örnekleme olarak tanımlanmaktadır. $X^* = (X_1^*, X_2^*, \dots, X_n^*)$ 'den yapılan gözlem sonucunda elde edilecek gözlemi $x^* = (x_1^*, x_2^*, \dots, x_n^*)$ olarak gösterelim.

Başka bir deyişle, bootstrap örnekleme $X^* = (X_1^*, X_2^*, \dots, X_n^*)$ 'den gözlenen n birimlik bir gerçekleşmesi $x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ değerlerinden yerine koyarak n birimlik rasgele

örneklem çekilmesi sonucunda oluşmaktadır. Bu sebeble bootstrap örnekleminin gözlem değerleri $x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ orjinal gözlemlerinden oluşmakta olup bu gözlemlerin bazıları bootstrap örnekleminde hiç bulunmayabilmekte bazıları bir kere bulunabilmekte bazıları da bir kereden fazla bulunabilmektedir (Efron and Tibshirani 1993).

n birimlik rasgele bir örneklemin gözlem değerleri x^* , bir bootstrap örneklemini olmak üzere $\hat{\theta} = s(X)$ istatistiğinin standart sapması σ 'nın tahmini için bootstrap algoritması aşağıdaki şekilde olacaktır.

1. $x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ örnekleminde yerine koyarak seçilmiş n birimlik birbirinden bağımsız B tane, $x^{*1}, x^{*2}, \dots, x^{*B}$ olarak adlandırılan, bootstrap örneklemini seçilir.
2. $\hat{\theta}^*(b) = s(x^{*b})$ $b = 1, 2, \dots, B$ olacak şekilde her bir bootstrap örneklemini için istatistiğin değerleri hesap edilir.
3. Herbir bootstrap örneklemini için bulunan değerlerin standart sapması

$\hat{\theta}(\cdot) = \frac{1}{B} \sum_{b=1}^B \hat{\theta}^*(b)$ olmak üzere $\hat{\theta}$ 'nin tahmini için X örneklemine dayalı standart sapmasının bootstrap tahmini

$$\hat{\sigma}_B = \left[\sum_{b=1}^B \frac{(\hat{\theta}(b) - \hat{\theta}(\cdot))^2}{B-1} \right]^{\frac{1}{2}}$$

olarak hesap edilir.

$\hat{\theta} = s(x)$ istatistiğın standart sapmasının bootstrap yöntemine göre tahmini, σ olmak üzere

$$\sigma = \lim_{B \rightarrow \infty} \hat{\sigma}_B$$

dır (Efron and Tibshirani 1993).

3. MARKOV ZİNCİRLERİNDE BOOTSTRAP YÖNTEMİ

Efron (1982), gözlemlerin birbirinden bağımsız aynı dağılımlı olması durumunda, istatistiklerin bilinmeyen örneklem dağılımlarının tahmin edilmesi problemine bir çözüm yolu olarak, bootstrap metodunu önermiştir. Klasik bootstrap yönteminin, birçok istatistiğin örneklem dağılımlarına, rasgele değişkenlerin birbirinden bağımsız aynı dağılımlı olması durumunda, tutarlı yaklaşımlarda bulunduğu görülmüştür. Ancak rasgele değişkenlerin her zaman birbirinden bağımsız olması söz konusu değildir. Böyle bir duruma örnek olarak gözlemlerin m-bağımlı olması gösterilebilir. Klasik bootstrap yönteminin temeli olan birbirinden bağımsız ve aynı dağılımlı yeniden örnekleme, m-bağımlı datanın örneklem ortalamasının dağılımının tahmin edilmesi probleminde, rasgele olgunun bağımlılık yapısını yansıtmadığı, Liu and Singh (1988) tarafından gösterilmiştir. Klasik bootstrap yöntemi kullanılarak elde edilen bootstrap tahminlerinin tutarsız olduğu görülmüştür. Bu sorunun aşılmasına yönelik Liu and Singh (1988), Shi and Shao (1988) makalelerinde hareketli bloklarla bootstrap adı verilen yeniden örnekleme yöntemini kullanmışlardır.

Benzer olarak markov bağımlılığının görüldüğü markov zincirlerinde geçiş olasılıklarının tahmin edilmesi ve ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örneklem dağılımının tahmin edilmesi problemlerine çeşitli bootstrap yöntemleri önerilmiştir. Sonlu durum uzayına sahip ergodik markov zincirleri için, Basawa *et al.* (1990) makalelerinde geçiş olasılıklarının tahmini problemi için koşullu bootstrap adını verdikleri metodu kullanarak geçiş sayılarının bilinmesi koşulu altında elde edilen geçiş olasılıklarının bootstrap tahminleri ile tutarlı yaklaşımlarda bulunduklarını göstermişlerdir. Ayrıca klasik bootstrap yönteminin kullanılmasıyla tutarlı yaklaşımlar elde edilebileceğini göstermişlerdir. Kulperger and Rao (1989) makalelerinde sonlu durum uzayına sahip ergodik markov zincirlerinde ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örnekleme dağılımının bootstrap tahminini yaparak, tahminin asimptotik olarak geçerli olduğunu göstermişlerdir. Datta and McCormick (1990) makalelerinde Basawa *et al.* (1990)'nin önerdiği koşullu bootstrap yönteminin yaklaşım hızları üzerinde durarak olası en iyi yaklaşım hızının $O(\frac{1}{\sqrt{n}})$ olduğunu göstermişlerdir.

Ayrıca makalelerinde birbirinden bağımsız aynı dağılımlı örneklemeyle dayalı yeni bir bootstrap metodu önererek, standartlaştırılmış $\hat{p}_{ij}$ geçiş olasılıklarını kullanılması ve p_{ij} geçiş olasılıklarının irrasyonel olması koşulu altında $o(\frac{1}{\sqrt{n}})$ yaklaşım hızını elde etmişlerdir.

Sayılabılır durum uzayına sahip markov zincirleri için Athreya and Fuh (1989) makalelerinde üç farklı bootstrap metodu önermişlerdir. Önerdikleri yöntemleri kullanarak tahmin edicilerin asimptotik olarak tutarlı olduklarını göstermişlerdir.

Tezin bu bölümünde, sonlu durum uzayına sahip ergodik markov zincirlerinde geçiş matrisinin klasik bootstrap yöntemi ve koşullu bootstrap yöntemi kullanılarak tahmin edilmesi konusunda Basawa *et al.* (1990)'nin çalışmalarına değinilecektir. Ayrıca aynı markov zincirleri için ilk uğrama zamanı rasgele değişkenleri ile ilgili Kulperger and Rao (1989)'nun çalışmalarından bahsedilecektir.

$\{X_n; n \geq 0\}$ stokastik süreci durum uzayı $S = \{1, 2, \dots, k\}, k \geq 2$ ve geçiş matrisi $P = (p_{ij})$ olan bir ergodik markov zinciri olsun. Sürecin n zamanına kadar gözlemlenmesi sonucundaki gerçekleşmesini $x = (x_0, x_1, \dots, x_n)$ olarak gösterelim. $n+1$ uzunluğundaki bu gözleme dayalı olabilirlik fonksiyonu, L , aşağıdaki gibi olacaktır.

$$L = \Pr(X_0 = x_0) \cdot \Pr(X_1 = x_1 | X_0 = x_0) \dots \Pr(X_n = x_n | X_{n-1} = x_{n-1})$$

$\{X_n; n \geq 0\}$ stokastik süreci durum uzayı $S = \{1, 2, \dots, k\}, k \geq 2$ olan bir ergodik markov zinciri seçilmesinin sebebi $\pi_j > 0, \sum_{j=1}^k \pi_j = 1$ $\pi_j = \sum_{i=1}^k \pi_i p_{ij}$ ve $\forall i \in S \quad n \rightarrow \infty$ için $p_{ij}^{(n)} \rightarrow \pi_j$ olmak üzere $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k)$ değişimsiz olasılık ölçüsünün varolmasından kaynaklanmaktadır (Fuh 1993).

Teorem 3.1 $\forall i$ için π_i markov zincirinin ilk durum olasılıkları olmak üzere

$$\frac{n_i}{n} \rightarrow \pi_i \quad \text{hhhy} \quad n \rightarrow \infty$$

olacaktır (Athreya and Fuh 1992).

Ayrıca teorem 3.1'den dolayı π 'nin tahmin edicisi π_i 'nin tutarlı bir tahmin edici olduğu görülmektedir.

$x = (x_0, x_1, \dots, x_n)$ örnekleminde i. adımdan j. adıma tek adımda geçişleri $i \rightarrow j$ olarak ve bu adımların sayısını n_{ij} ile gösterirsek olabilirlik fonksiyonunu

$$\begin{aligned} L &= \Pr(X_0 = x_0) \cdot [\Pr(X_t = 1 | X_{t-1} = 1)]^{n_{11}} \cdot [\Pr(X_t = 2 | X_{t-1} = 1)]^{n_{12}} \dots [\Pr(X_t = k | X_{t-1} = 1)]^{n_{1k}} \\ &\quad [\Pr(X_t = 1 | X_{t-1} = 2)]^{n_{21}} \cdot [\Pr(X_t = 2 | X_{t-1} = 2)]^{n_{22}} \dots [\Pr(X_t = k | X_{t-1} = 2)]^{n_{2k}} \\ &\quad \dots \\ &\quad [\Pr(X_t = 1 | X_{t-1} = k)]^{n_{k1}} \cdot [\Pr(X_t = 2 | X_{t-1} = k)]^{n_{k2}} \dots [\Pr(X_t = k | X_{t-1} = k)]^{n_{kk}} \\ &= \Pr(X_0 = x_0) \cdot \prod_{i,j} [\Pr(X_t = j | X_{t-1} = i)]^{n_{ij}} \end{aligned}$$

olarak yazabiliriz. Faktörizasyon teoreminden dolayı sayısı k^2 tane olan n_{ij} 'lerin oluşturduğu küme, geçiş matrisi $P = (p_{ij})$ için yeterli istatistik olmaktadır.

$\sum_{j=1}^k \Pr(X_t = j | X_{t-1} = i) = 1, i, j \in S$ olması halinde yani i. durumdan diğer durumlara tek adımda mutlaka bir geçiş olması halinde $P = (p_{ij})$ 'nin en çok olabilirlik tahmin edicisi $\hat{P} = (\hat{p}_{ij})$, i. adıma geçişlerin sayısı $n_i = \sum_j n_{ij}$ olmak üzere

$$\hat{p}_{ij} = \frac{n_{ij}}{n_i} \quad (3.1)$$

olacaktır (Basawa and Rao 1980). p_{ij} geçiş olasılıklarının en çok olabilirlik tahmin edicisi bulunurken

$$\begin{aligned} \log(L) &= \log(\Pr(X_0 = x_0)) + n_{ij} \log\left(\prod_{i,j}^k [\Pr(X_t = j | X_{t-1} = i)]\right) \\ &= \log(\Pr(X_0 = x_0)) + \sum_{i,j} n_{ij} \log(\Pr(X_t = j | X_{t-1} = i)) \end{aligned}$$

ifadesinin p_{ij} geçiş olasılıklarına göre maksimizasyonu yapılmaktadır. Bu optimizasyon sırasında $\log(\Pr(X_0 = x_0))$ 'nin ilk durum olasılığının logaritması p_{ij} geçiş olasılıkları hakkında bilgi verici olmadığı varsayılmakta olup büyük n değerleri için bu katsayının etkisi gözardı edilebilmektedir (Basawa and Rao 1980).

$\hat{p}_{ij}$; geçiş olasılıklarının en çok olabilirlik tahmin edicisinin asimptotik dağılımı incelendiğinde $\phi = (p_{11}, p_{12}, \dots, p_{1k}, p_{21}, p_{22}, \dots, p_{2k}, \dots, p_{k1}, p_{k2}, \dots, p_{kk})$ $k^2 \times 1$ boyutunda parametre vektörü, $\hat{\phi} = (\hat{p}_{11}, \hat{p}_{12}, \dots, \hat{p}_{1k}, \hat{p}_{21}, \hat{p}_{22}, \dots, \hat{p}_{2k}, \dots, \hat{p}_{k1}, \hat{p}_{k2}, \dots, \hat{p}_{kk})$ $k^2 \times 1$ boyutunda tahmin vektörü, Σ 'nın elemanları δ_{ij} Kronecker delta olmak üzere

$$\sigma_{ij, i^* j^*} = \frac{1}{\pi_i} \left(\delta_{ii^*} \left(\delta_{jj^*} p_{ij} - p_{ij} p_{i^* j^*} \right) \right) \text{ için,}$$

$$\sqrt{n}(\hat{\phi} - \phi) \xrightarrow{D} N_{k^2}(0, \Sigma)$$

olacaktır (Basawa and Rao 1980).

Sabit bir i değeri için $(n_{i1}, n_{i2}, \dots, n_{ik})$ vektörü olasılıkları $(p_{i1}, p_{i2}, \dots, p_{ik})$ ve indeksi $n_i = n_{i1}, n_{i2}, \dots, n_{ik}$ olan multinomial dağılımlı bir vektör olarak davranmaktadır. Geçiş matrisinin en çok olabilirlik tahmin edicisinin tutarlılığı ve yukarıda ifade edilen asimptotik normal dağılma özelliği bulunurken multinomial dağılımlı olma özelliğinden yararlanılmaktadır (Basawa and Rao 1980).

Geçiş matrisi P olan $\{X_n; n \geq 0\}$ sonlu durum uzayına sahip ergodik markov zincirinin gözlenmesi sonucunda elde edilen gerçekleşmesi $x = \{x_0, x_1, \dots, x_n\}$ ve geçiş matrisi P 'nin bu gerçekleşmeye dayalı en çok olabilirlik tahmin edicisi $\hat{P}_n \equiv P(n, x)$ olsun. Tahmini yapılmak istenen bir parametre G ve bu parametrenin x gözlemine dayalı tahmin edicisi $\hat{G}_n$ olsun. $R(x, G) = (\hat{G}_n - G)$ 'nin örneklem dağılımının bootstrap yöntemine göre yaklaşımı aşağıdaki gibi olmaktadır.

(1) $\hat{P}_n$ geçiş matrisine dayalı n adımlı bir markov zinciri gerçekleşmesi Bootstrap örneklemini olarak adlandırılır $x^* = \{x_0^*, x_1^*, \dots, x_n^*\}$ olmak üzere bu bootstrap örneklemini tahmin edici $\hat{G}_n$ 'da x yerine koyarak elde edeceğimiz değeri $G_n^* \equiv G(n, x^*)$ olarak ifade edelim.

(2) $R(x, G) = (\hat{G}_n - G)$ 'nin örneklem dağılımına $R(x^*, G_n^*) = (G_n^* - \hat{G}_n)$ 'nin x verildiğindeki koşullu dağılımı ile Monte Carlo yöntemi yardımıyla yaklaşımda bulunabilir (Fuh 1993).

Burada önemli olan nokta adım (1)'de x^* olarak adlandırılan bootstrap örnekleminin elde edilmesidir. Basawa *et al.* (1990) makalelerinde, sonlu durum uzayına sahip ergodik markov zincirinde tek adım geçiş olasılıklarının tahmin edilmesi problemine çözüm yolu olarak klasik bootstrap ve koşullu bootstrap yöntemlerini önermektedir. Klasik bootstrap yönteminde bootstrap örnekleminin elde edilmesi gözlenen $x_0, x_1, \dots, x_n$ değerlerinin $\frac{1}{n}$ olasılıkla gözlemlendiği ampirik dağılım fonksiyonu

$\hat{F}$ dağılımından yerine koyma usulüne göre n birimlik rasgele bir örneklem seçilmesiyle oluşturulmaktadır. Modelin ve modelden gözlenen sürecin n birimlik gerçekleşmesinin markov bağımlı olmasından dolayı bu bağımlılığı yansıtacak bir bootstrap örnekleme içinse aşağıda örnekleme yöntemi anlatılmaya çalışılan koşullu bootstrap yöntemini önermektedirler.

Zincirin $x = (x_0, x_1, \dots, x_n)$ gerçekleşmesine dayalı geçiş matrisinin en çok olabilirlik tahmini $\hat{P}_n = (\hat{p}_{ij})$ (3.1)'de tanımlanan fonksiyon yardımıyla hesaplanabilir. Öyleyse zincirin $x = (x_0, x_1, \dots, x_n)$ gerçekleşmesi temel alınarak ve n_i 'lerin bilinmesi koşulu altında $t \geq 1$ ve $1 \leq i, j \leq k$ için olasılık fonksiyonları

$$\Pr(U = i) = \hat{p}_i \text{ ve } \Pr(W_{i,t} = j | x) = \hat{p}_{ij}$$

olan birbirinden bağımsız U ve W_{it} rasgele değişkenlerini tanımlayabiliriz. Bu rasgele değişkenleri kullanarak $\tilde{X}_n$ olarak adlandıracağımız bir zinciri

$$\tilde{X}_0 = U, \tilde{X}_1 = W_{\tilde{X}_0,1}, \dots, \tilde{X}_t = W_{\tilde{X}_{t-1},m} \quad t > 2$$

olacak şekilde tanımlayabiliriz. Yukarıdaki ifade de m değeri $\tilde{X}_1, \tilde{X}_2, \dots, \tilde{X}_{t-1}$ rasgele değişkenleri içerisinde $\tilde{X}_j = \tilde{X}_{t-1}$ 'lerin sayısını göstermektedir. Örneğin $S = \{1, 2, 3\}$ durum uzayına sahip bir markov zincirinin yeniden örnekleme olan $\tilde{X}$ zincirinin aşağıdaki gibi olduğunu farzederek

$$1 \ 2 \ 2 \ 3 \ 2 \ 1 \ 3 \ 1 \ 2 \ 3$$

bu yeniden örnekleme

$$\tilde{X}_0 = 1 = U, \tilde{X}_1 = 2 = W_{1,1}, \tilde{X}_2 = 2 = W_{2,1}, \tilde{X}_3 = 3 = W_{2,2}, \tilde{X}_4 = 2 = W_{3,1}, \tilde{X}_5 = 1 = W_{2,3},$$

$$\tilde{X}_6 = 3 = W_{1,2}, \tilde{X}_7 = 1 = W_{3,2}, \tilde{X}_8 = 2 = W_{1,3}, \tilde{X}_9 = 3 = W_{2,4}$$

olarak göstermek mümkün olacaktır. Görüleceği üzere burada $m = 4$ değeri $\tilde{X}_j = 2$ değerinin bu zincirdeki gerçekleşme sayılarını göstermektedir.

X_0 rasgele değişkenine ilk durumda bulunma olasılığı tanımlandığı zaman

$$(\tilde{X}_0, \tilde{X}_1, \dots, \tilde{X}_n) \stackrel{D}{=} (X_0, X_1, \dots, X_n)$$

olacaktır (Basawa *et al.* 1990). Bu sebeple I fonksiyonu gösterge fonksiyon olmak üzere

$$n_{ij} = \sum_{t=1}^D I(\tilde{X}_t = i) I(\tilde{X}_{t+1} = j) \quad (3.2)$$

$$= (W_{i,1}, W_{i,2}, \dots, W_{i,\tilde{n}_i}) \text{ 'lerin içinde } W_{i,t} = j \text{ şartını sağlayan } W_{i,t} \text{ 'lerin sayısı}$$

öyleki $\tilde{n}_i$ sayısı

$$\tilde{n}_i = \sum_{t=1}^n I(\tilde{X}_t = i)$$

olarak gösterilebilir. Yani $\tilde{X}$ örneklemindeki i .nci durumdan geçişlerin sayısı olacaktır. O zaman (3.2) ifadesini

$$n_{ij} = \sum_{t=1}^D I(W_{i,t} = j)$$

ve

$$n_i^D = \tilde{n}_i$$

olarak yazmak mümkün olmaktadır (Basawa *et al.* 1990).

Markov zincirinin gözlemlenmesi sonucunda oluşan n adımlık gerçekleşme $x = (x_0, x_1, \dots, x_n)$ bilindiğınmesi koşulu altında birbirinden bağımsız olan W_{im}^* rasgele değişkenlerini

$$\Pr(W_{im}^* = j | X_0, X_1, \dots, X_n) = \hat{p}_{ij}$$

olarak tanımlayabiliriz. Daha sonra i .nci adımdan j .nci adıma geçişlerin sayısını

$$n_{ij}^* = \sum_{t=1}^{n_i} I(W_{it}^* = j)$$

olarak tanımlayabiliriz.

$$n_{ij}^* | X_0, X_1, \dots, X_n \sim \text{binom}(n_i, \hat{p}_{ij}) \quad \text{ve} \quad i \neq j \quad \text{için} \quad (n_{i1}^*, n_{i2}^*, \dots, n_{ik}^*) \quad \text{ile} \quad (n_{j1}^*, n_{j2}^*, \dots, n_{jk}^*)$$

koşullu olarak bağımsız olacaktır. Ayrıca $\forall i \in S$ için

$$(n_{i1}^*, n_{i2}^*, \dots, n_{ik}^*) \sim \text{multinomial}(n_i, \hat{p}_{i1}, \hat{p}_{i2}, \dots, \hat{p}_{ik})$$

olacaktır (Basawa *et al.* 1990).

Böylelikle $\text{multinomial}(n_i, \hat{p}_{i1}, \hat{p}_{i2}, \dots, \hat{p}_{ik})$ dağılımından birbirinden bağımsız n_1 adet $W_1^*, \dots, W_{n_1}^*$ rasgele değişkenleri $\text{multinomial}(n_2, p_{21}, p_{22}, \dots, p_{2k})$ dağılımından birbirinden bağımsız n_2 adet $W_{n_1+1}^*, \dots, W_{n_1+n_2}^*$ rasgele değişkenleri... $\text{multinomial}(n_k, p_{k1}, p_{k2}, \dots, p_{kk})$ dağılımından birbirinden bağımsız n_k adet $W_{n_1+n_2+\dots+n_{k-1}+1}^*, \dots, W_{n_1+n_2+\dots+n_{k-1}+n_k}^*$ rasgele değişkenleri üretilecektir.

Sonuç olarak markov bağımlılığı yapısına uygun olan toplam $n-1$ adet

$$W_1^*, \dots, W_{n_1}^*, W_{n_1+1}^*, \dots, W_{n_1+n_2}^*, \dots, W_{n_1+n_2+\dots+n_{k-1}+1}^*, \dots, W_{n_1+n_2+\dots+n_{k-1}+n_k}^*$$

rasgele değişkenleri üretilecektir. Elde edilen bu rasgele değişkenler kullanılarak geçiş matrisinin bootstrap tahmini ise aşağıdaki gibi olacaktır.

$\forall i, j \in S$ için

$$n_{ij}^* = \sum_{t=1}^{n_i} I(W_{it}^* = j)$$

fonksiyonu yardımıyla i . adımdan j . adıma geçişlerin sayısı bulunabilir.

$$p_{ij}^* = \frac{n_{ij}^*}{n_i} \quad 1 \leq i, j \leq k$$

tahmin edicisi ile geçiş matrisinin bootstrap tahmini hesaplanabilmektedir.

Basawa *et al.* (1990) makalelerinde multinomial dağılımın normal dağılıma yakınsadığı gerçeğini kullanarak

$$\sqrt{n}(\hat{p}_{ij}^* - \hat{p}_{ij}), 1 \leq i, j \leq k$$

dağılımı ile

$$\sqrt{n}(\hat{p}_{ij} - p_{ij}), 1 \leq i, j \leq k$$

dağılımına yaklaşımda bulunabileceğini göstermiştir.

Datta and McCormick (1992) yukarıda Basawa *et al.* (1990)'nin bootstrap yöntemi olarak anlatılan metod ile yapılan yaklaşımın yakınsama hızları konusunda aşağıdaki sonuca ulaşmışlardır.

Teorem 3.2 $0 < p_{ij} < 1$ olmak üzere

$$(i) \quad \sup_x \left| \Pr \left(\sqrt{n_i} (\hat{p}_{ij} - p_{ij}) \leq x \right) - \Pr^* \left(\sqrt{n_i} (\hat{p}_{ij}^* - \hat{p}_{ij}) \leq x \right) \right| = O \left(\sqrt{\frac{\log n}{n}} \right)$$

$$(ii) \quad \sup_x \left| \Pr \left(\frac{n_i}{\sqrt{n}} (\hat{p}_{ij} - p_{ij}) \leq x \right) - \Pr^* \left(\frac{n_i}{\sqrt{n}} (\hat{p}_{ij}^* - \hat{p}_{ij}) \leq x \right) \right| = O \left(\sqrt{\frac{\log \log n}{n}} \right)$$

$$(iii) \quad \sup_x \left| \Pr \left(\frac{n_i}{\sqrt{n}} \frac{(\hat{p}_{ij} - p_{ij})}{\sqrt{\pi_i p_{ij} (1 - p_{ij})}} (\hat{p}_{ij} - p_{ij}) \leq x \right) - \Pr^* \left(\frac{n_i}{\sqrt{n}} \frac{(\hat{p}_{ij}^* - \hat{p}_{ij})}{\sqrt{\hat{\pi}_i \hat{p}_{ij} (1 - \hat{p}_{ij})}} \leq x \right) \right|$$

$$= O \left(\sqrt{\frac{1}{n}} \right)$$

olacaktır (Datta and McCormick 1992).

Görüldüğü üzere ergodik markov zincirinin geçiş matrisinin tahmini probleminde koşullu bootstrap metodu kullanılabilmektedir. Ayrıca Basawa *et al.* (1990) makalelerinde markov bağımlılığı durumunda klasik bootstrap metodunun kullanılmasıyla ne gibi sonuçlar elde edileceğini tartışmışlardır. Koşullu bootstrap metodundan farklı olarak standart bootstrap yönteminde tahminler gerçek parametreler olarak kabul edilip n_{ij}^* değerleri tahmin edilmiş modelden üretilmektedir. Yani başka bir ifadeyle koşullu bootstrap metodundaki n_i değerleri yerlerine standart bootstrap metodunda

$$n_i^* = \sum_j n_{ij}^*$$

değerleri kullanılmaktadır (Basawa *et al.* 1990).

Aşağıda standart bootstrap metodu ele alınmaktadır.

$$n_{ij} = \sum_{t=1}^n I(X_t = i)I(X_{t+1} = j) \text{ ve } n_i = \sum_{t=1}^n I(X_t = i) \text{ olmak üzere tahmin edilen geçiş}$$

matrisinin indirgenebilir olmasının önüne geçebilmek için bu değerler yerine

$$\tilde{n}_{ij} = n_{ij} + \frac{1}{n} \text{ ve } \tilde{n}_i = n_i + 1$$

kullanılarak ve $\tilde{p}_{ij}$ rasgele değişkenini

$$\tilde{p}_{ij} = \frac{\tilde{n}_{ij}}{\tilde{n}_i}$$

olarak tanımlayalım. Böylece geçiş olasılıkları $\tilde{p}_{ij}$ olan $\tilde{P}$ geçiş matrisi tahmin edicisinin hem indirgenemez hem de ergodik olacaktır (Basawa *et al.* 1990).

Olasılık fonksiyonları

$$\Pr(U = i) = \tilde{p}_i \text{ ve } \Pr(W_{i,t} = j | x) = \tilde{p}_{ij}$$

olan U ve W_{it} birbirinden bağımsız rasgele değişkenleri tanımlayabiliriz. Bu rasgele değişkenleri kullanarak X^* olarak adlandıracağımız bir zinciri koşullu bootstrap metodundaki sürece benzer olarak

$$X_0^* = U, X_1^* = W_{X_1^*,1}, \dots, X_t^* = W_{X_{t-1}^*,m} \quad t > 2$$

olacak şekilde tanımlayabiliriz. Bundan sonra

$$n_{ij}^* = \sum_{t=1}^n I(X_t^* = i)I(X_{t+1}^* = j) \quad \text{ve} \quad n_i^* = \sum_{t=1}^n I(X_t^* = i) \quad \text{olmak üzere geçiş olasılıklarının}$$

bootstrap tahmini

$$p_{ij}^* = \frac{n_{ij}^*}{n_i^*}$$

olacaktır.

Teorem 3.3 $\xi_{ij} = \sqrt{n_i}(\hat{p}_{ij} - p_{ij})$ ve $\xi_{ij}^* = \sqrt{n_i^*}(p_{ij}^* - \tilde{p}_{ij})$ olmak üzere

$$\xi = (\xi_{11}, \dots, \xi_{21}, \dots, \xi_{kk}) \xrightarrow{D} N_{k^2}(0, \Sigma)$$

ve

$$\xi^* = (\xi_{11}^*, \dots, \xi_{21}^*, \dots, \xi_{kk}^*) \xrightarrow{D} N_{k^2}(0, \Sigma)$$

dır ve δ_{ij} Kronecker delta olmak üzere Σ 'nın elemanları $\sigma_{ij, i^* j^*} = \left(\delta_{ii^*} \left(\delta_{jj^*} p_{ij} - p_{ij} p_{i^* j^*} \right) \right)$ olacaktır (Basawa *et al.* 1990).

Görüldüğü üzere ergodic markov zincirinin geçiş matrisinin tahmini probleminde standart bootstrap metodunun kullanılması durumunda elde edilecek tahmin edicinin kullanılmasıyla aynı asimptotik dağılıma yakınsadığı görülmektedir.

İlk uğrama zamanı rasgele değişkeninin dağılımının tahmini probleminde ise bootstrap yönteminin nasıl sonuçlar vereceği aşağıda tartışılmaktadır.

Geçiş matrisi P ve ilk durumu $X_0 = 1$ olan bir markov zinciri için k .ncı duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeni T olarak adlandıralım.

$$T = \inf \{n \geq 0 | X_n = k\}$$

olarak ifade edilebilir. Eğer yukarıdaki şartı sağlayan bir n tamsayı değeri bulunamıyorsa $T = \infty$ olarak tanımlayabiliriz.

k .ncı duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeni olarak ifade tanımladığımız T 'nin dağılımını ise

$$\Pr(t; P) = \Pr(T \leq t | X_0 = 1, P) \quad t \in \{1, 2, \dots\}$$

olarak ifade edebiliriz.

Geçiş matrisinin en çok olabilirlik tahmin edicisi olan $\hat{P}_n = (\hat{p}_{ij})$ matrisinin değişimsiz (invariant) olması nedeniyle, k .ncı duruma ilk uğrama zamanının dağılımı $\Pr(t; P)$ 'yi tahmin etmek için kullanabiliriz. Bu noktada $\Pr(t; \hat{P}_n)$ ile yapılan tahminin ne kadar iyi bir tahmin olacağı sorusu akla gelecektir. Bu sorunun cevabını bulabilmek için

$$\sqrt{n} \left(\Pr(t; \hat{P}_n) - \Pr(t; P) \right), t \geq 1 \quad (3.3)$$

ifadesinin nasıl dağıldığına bakmamız gerekmektedir. (3.3) nolu ifadede yer alan dağılımın elde edilmesi P geçiş matrisinin bilinmesi durumunda Monte Carlo metodu kullanılarak mümkün olabilmektedir (Kulperger and Rao 1989).

Eğer P geçiş matrisi bilinmiyorsa (3.3)'ün nasıl dağıldığını bulabilmek için geçiş matrisi $\hat{P}_n$ olan bir markov zincirinden gözlemlenen örneklemde seçilen bir alt örneklemin geçiş matrisini $\hat{Q}_n$ olarak adlandıralım ve $Q = \hat{P}_n$ geçiş matrisini kullanarak elde edeceğimiz

$$G_n(t; Q) = \sqrt{n} \left(\Pr(t; \hat{Q}_n) - \Pr(t; Q) \right) \quad (3.4)$$

dağılımı ile yaklaşımda bulunulabilir (Kulperger and Rao 1989). (3.4) nolu ifadede yer alan dağılımın elde edilmesi $Q = \hat{P}_n$ geçiş matrisinin bilinmesinden dolayı Monte Carlo metodu kullanılarak mümkün olabilmektedir.

İşte bu noktada (3.3)'de ifade edilen dağılıma (3.4)'de ifade edilen dağılım yardımıyla nasıl yaklaşımda bulunacağı sorusunun cevabı bootstrap yöntemi olarak verilecektir. Tezin bundan sonraki bölümünde bootstrap yöntemi kullanılarak yaklaşımın nasıl yapılacağı hususuna değinilecektir.

$A = (a_{ij})$ bir kare matris olmak üzere; $\| \cdot \|$ normunu

$$\|A\| = \sum_{i,j} |a_{ij}| \quad (3.5)$$

olarak tanımlayalım. $S = \{1, 2, \dots, k\}, k \geq 2$ durum uzayına ve P geçiş matrisine sahip markov zinciri için

$$\|P\| = k$$

olacağı açıktır. Amacımız (3.5) nolu ifadede tanımı verilen norm tarafından oluşturulan topolojide (3.4) nolu dağılımın uygun süreklilik özelliklerine sahip olduğunu göstermek olacaktır. Ancak sözkonusu dağılımın bu topolojide sahip olduğu süreklilik özelliklerini doğrudan olarak incelemek yerine markov zincirinin geçiş matrisinde bir değişiklik yaparak elde edeceğimiz yeni geçiş matrisi yardımıyla süreklilik özellikleri incelenecektir

$A = A(P)$ matrisi P geçiş matrisinin son satırı olan k .nıncı satırını $(0, \dots, 0, 1)$ olarak değiştirdiğimizde elde edeceğimiz geçiş matrisinin gösterimi olsun. $A(P)$ geçiş matrisine sahip bir markov zincirinde k .nıncı durum soğurucu durum ve diğer durumlar $\{1, 2, \dots, k-1\}$ ise geçişli durumlar olacaktır.

$x_0 = 1$ verildiğinde $k \neq 1$ için k .nıncı duruma ilk uğrama zamanının dağılımı gözlemlendiğinde $\Pr(T \leq t | X_0 = 1, P) = (A^t(P))_{1,k}$ olacağından $\hat{A}_n = A(\hat{P}_n)$ olmak üzere

$$D_n(t; P) = \sqrt{n}(\hat{A}_n^t - A^t) \quad (3.6)$$

matris değerli stokastik sürecin süreklilik özelliklerini incelemek (3.4) nolu ifadedeki dağılımın süreklilik özellikleri konusunda fikir verecektir.

Başka bir deyişle $A^t, t \geq 1$ matris dizisinin A 'da sürekli olduğu gösterilerek $\Pr(T \leq t | X_0 = 1, P), t \geq 1$ dağılımının P 'de sürekli olduğu gösterilecektir (Kulperger and Rao 1989).

(3.3) ve (3.4)'de ifade edilen dağılımların asimptotik olarak yakın olduklarını göstermek için Kulperger and Rao (1989) aşağıdaki teoremleri elde etmişlerdir.

Teorem 3.4 $\hat{A}_n = A(\hat{P}_n)$ olmak üzere $\forall t = 1, 2, \dots$ için varyans kovaryans matrisi Z_p^t P 'nin bir fonksiyonu olmak üzere;

$$\sqrt{n}(\hat{A}_n^t - A^t) \xrightarrow{D} N_{k^2}(0, Z_p^t)$$

olacaktır.

Teorem 3.5 $\tilde{A}_n = A(\hat{Q}_n)$ olmak üzere $\forall t = 1, 2, \dots$ için varyans kovaryans matrisi Z_p^t teorem 3.4'de ifade edilen matris olmak üzere; zincirin hemen hemen tüm gözlemleri için

$$\sqrt{n}(\tilde{A}_n^t - \hat{A}_n^t) \xrightarrow{D} N_{k^2}(0, Z_p^t)$$

olacaktır.

Teorem 3.4 ve Teorem 3.5'den anlaşılacağı üzere (3.3)'de ifade edilen örneklemin dağılımına (3.4)'de ifade edilen örneklemin yardımıyla yaklaşımda bulunabileceği görülmektedir. Böylelikle k .ncı duruma ilk uğrama zamanının dağılımının tahmin edicisinin dağılımına yaklaşımda bulunma probleminde bootstrap yönteminin kullanılabileceği görülmektedir. Bootstrap yönteminin k .ncı duruma ilk uğrama zamanının dağılımının tahmini probleminde kullanılabilir olmasının detayları aşağıda verilmektedir.

$A = (a_{ij})$ matrisi $S = \{1, 2, \dots, k\}, k \geq 2$ uzayında tanımlı bir stokastik matris k .ıncı durum S durum uzayının tek soğurucu durumu $J = \{1, 2, \dots, k-1\}$ $\gamma = (0, \dots, 0, 1)$ ve B satırları γ olan bir matris olmak üzere A stokastik matrisi tekil durağan dağılıma sahip ve $A_n = (a_{i,j}^n) \rightarrow B$ olacaktır (Parzen 1962).

Lemma 3.1 $c = \min(a_{i,k} : i \in J) > 0$ ve $d = \max(a_{i,j} : i, j \in J) < 1$ olmak üzere $A_n = (a_{i,j}^n) \rightarrow B$ olacaktır. Ayrıca

$$(i) \ a_{i,j}^{(n)} \leq (1-c)^n d, j \in J$$

$$(ii) \ 1 - a_{i,k}^{(n)} \leq (1-c)^n (k-1)d$$

olacaktır (Kulperger and Rao 1989).

İspat.

(i) $j \in J = \{1, 2, \dots, k-1\}$ için $M_j(n) = \max(a_{i,j}^{(n)} : i \in J)$ ve $i_0 \in J$ olmak üzere $M_j(n+1) = a_{i_0,j}^{(n+1)}$ olsun. k . durum $S = \{1, 2, \dots, k\}$ durum uzayının tek soğurucu durumu olduğundan $a_{k,j}^{(n)} = 0$ olacaktır. Böylelikle

$$M_j(n+1) = a_{i_0,j}^{(n+1)} = \sum_{l \in J} a_{i_0,l} a_{l,j}^{(n)}$$

$$\begin{aligned}
&\leq M_j(n) \sum_{l \in J} a_{i_0,l} && (J = \{1, 2, \dots, k-1\}) \\
&= M_j(n)(1-c) && (c = \min(a_{i,k} : i \in J))
\end{aligned}$$

dir.

$$M_j(n+1) \leq M_j(n)(1-c)$$

olduğundan

$$a_{i,j}^{(n)} \leq M_j(n-1)(1-c) \leq M_j(n-2)(1-c)^2 \leq \dots \leq M_j(0)(1-c)^n = d(1-c)^n$$

dir.

$$(ii) \quad \sum_{j \in S} a_{i,j}^{(n)} = 1 \Rightarrow \sum_{j \in J} a_{i,j}^{(n)} + a_{i,k}^{(n)} = 1$$

$$\Rightarrow \sum_{j \in J} a_{i,j}^{(n)} = 1 - a_{i,k}^{(n)} \leq (k-1)(1-c)^n d$$

dir.

Lemma 3.2 A ve B 'nin $k \times k$ boyutlu matrisler olduğu farzedilsin. $t \geq 1$ için

$$A^t - B^t = \sum_{q=0}^{t-1} A^{t-1-q} (A-B) B^q$$

dır (Kulperger and Rao 1989).

İspat. Lemmayı ispatlamak için tümevarım yöntemini kullanabiliriz. Bu sebeble ilk olarak $t=1$ için bu eşitliğin doğru olduğu gösterilecek daha sonra $t=k-1$ için eşitliğin doğru olduğu farzedilip $t=k$ için doğruluğu gösterilecektir.

$t = 1$ olduğu durumda

$$\sum_{q=0}^{t-1} A^{t-1-q} (A-B) B^q = \sum_{q=0}^0 A^{1-1-q} (A-B) B^q = A^0 (A-B) B^0 = A-B$$

olacaktır. $t = 1$ için eşitliğin doğruluğu gösterilmiştir.

$t = k-1$ için

$$A^{k-1} - B^{k-1} = \sum_{q=0}^{k-2} A^{k-2-q} (A-B) B^q$$

olduğu varsayılın.

$t = k$ olsun.

$$\sum_{q=0}^{t-1} A^{t-1-q} (A-B) B^q = \sum_{q=0}^{k-1} A^{k-1-q} (A-B) B^q$$

$$= \sum_{q=0}^{k-2} A^{k-1-q} (A-B) B^q + A^{k-1-(k-1)} (A-B) B^{k-1}$$

$$= A(A^{k-1} - B^{k-1}) + (A-B) B^{k-1} \quad (\text{varsayımdan dolayı})$$

$$= A^k - AB^{k-1} + AB^{k-1} - B^k$$

$$= A^k - B^k$$

olacaktır.

$M_1 : k \times k$ boyutlu k . satırı $(0, \dots, 0, 1)$ olan stokastik matrislerin kümesi,

$$M_2 : k \times k \text{ boyutlu } j \in \{1, 2, \dots, k\} \text{ için } V_{k,j} = 0 \text{ ve } i \neq k \text{ için } \sum_{j=1}^k V_{i,j} = 1$$

koşullarını sağlayan V stokastik matrislerin kümesi ve

$M_\infty : \|A\|_\infty = \sup_{t \geq 1} \|A_t\|$ normunun tanımlanabildiği $k \times k$ boyutlu stokastik matrislerin oluşturduğu $\{A_1, A_2, \dots\}$ dizilerinin kümesi olarak tanımlansın.

Lemma 3.3 $H : \text{Tanım kümesi } M_1 \times M_2 \text{ ve değer kümesi } M_\infty \text{ olan}$

$$H(A, V) = H(t, A, V : t \geq 1) \text{ öyleki } H(t, A, V : t \geq 1) = \sum_{q=0}^{t-1} A^{t-1-q} V A^q$$

olmak üzere

1. $\|H(t, A_1, V) - H(t, A_2, V)\| \leq K_1 \|V\| \|A_1 - A_2\|$ öyleki $K_1 = K_1(A)$ ve A_2 A_1 'in açık komşuluğundadır.
2. $\|H(t, A, V_1) - H(t, A, V_2)\| \leq K_2 \|V_1 - V_2\|$ öyleki K_2 A 'ya bağlı sonlu bir sabit olacaktır.

Lemma 3.3 'den dolayı H fonksiyonu sürekli bir fonksiyondur (Kulperger and Rao 1989).

Yukarıda tanımladığımız H fonksiyonu yardımıyla ve $t \geq 1$ için

$$E(t, A, V, B) = \sum_{q=0}^{t-1} A^{t-1-q} V (B^q - A^q)$$

olmak üzere (3.4) nolu ifadedeki $D_n(t, P)$ fonksiyonunu

$$D_n(t, P) = H(t, \hat{A}_n, \sqrt{n}(\hat{A}_n - A)) + E(t, \hat{A}_n, \sqrt{n}(\hat{A}_n - A))$$

olarak ifade edebiliriz. Ayrıca $i, j \in J = \{1, 2, \dots, k-1\}$ için Q geçiş matrisinin en çok olabilirlik tahmin edicisinin yer aldığı $\sqrt{n}(\hat{q}_{i,j} - q_{i,j})$ örnekleminin dağılımı, $1 \leq i, j \leq k$ için ortak dağılımı $N_{k^2}(0, \Sigma)$ olan $Z_{i,j}$ rasgele değişkenlerine yakınsadığından dolayı ve $V_{i,j}(Q) = Z_{i,j}(Q), i, j \in J$ ve $V_{k,j} = 0, j \in S = \{1, 2, \dots, k\}$ için $V = V(Q) = (V_{i,j}(Q))$ olmak üzere

$$H(t, A(P), V(Q)) = \sum_{q=0}^{t-1} A^{t-1-q} V A^q, t \geq 1$$

ifadesinin dağılımı V 'nin dağılımından dolayı P ve Q geçiş matrislerine bağlı bir süreç olacaktır (Kulperger and Rao 1989).

Lemma 3.4

(i) Bazı $K_1 = K_1(A)$ sabitleri için

$$\left\| H(t, \hat{A}_n, \sqrt{n}(\hat{A}_n - A)) - H(t, A, \sqrt{n}(\hat{A}_n - A)) \right\| \leq K_1 \left\| \sqrt{n}(\hat{A}_n - A) \right\| \left\| \hat{A}_n - A \right\|$$

dır. Burada $\hat{A}_n$ A 'nın $\sqrt{n}$ tutarlı tahmin edicisi olduğu için sınır t 'de düzgün olarak $O_p\left(\frac{1}{\sqrt{n}}\right)$ olur.

(ii) Q 'de düzgün olacak şekilde

$$\limsup_{t \rightarrow \infty} \left\| H(t, A(P), V(Q)) \right\|^p = 0$$

öyleki bazı sabit $\delta > 0$ için $c(A(Q)) > \delta > 0$ dır.

(iii) Q 'de düzgün olacak şekilde

$$\sup_{t \rightarrow \infty} E(t, A(P), V(Q), A(Q)) \xrightarrow{P} 0$$

dır (Kulperger and Rao 1989).

İspat.

(i) Lemma 3.1.1.(i)'de verilen eşitsizlikten değerler yerine konulduğunda yukarıdaki sonuca ulaşılmaktadır.

(ii) $B = (b_{i,j})$ öyleki $j \neq k$ için $b_{i,j} = 0$ ve $b_{i,k} = 1$ olsun. Lemma 3.1.1.'den dolayı bazı K sabitleri için

$$\|A^t - B\| \leq K(1 - c(A))^t$$

dır.

$$B = \begin{bmatrix} 0 & \dots & 0 & 1 \\ \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 0 & \dots & 0 & 1 \\ 0 & \dots & 0 & 1 \end{bmatrix} \text{ ve } \sum_{j \in S} p_{i,j} = 1$$

olduğundan $VB = 0$ ve $BV = 0$ olacaktır. Bundan dolayı

$$\begin{aligned} \|H(t, A(P), V(Q))\| &\leq \sum_{q=0}^{t-1} \|A^{t-1-q} - B\| \|V\| \|A^q - B\| \\ &\leq K^2 \|V\| t (1 - c(A))^t \rightarrow 0 \quad t \rightarrow \infty \end{aligned}$$

$$(iii) \quad \|E(t, A_0, V, A)\| \leq \sum_{q=0}^{t-1} \|V\| \|A^q - A_0^q\|$$

$$\begin{aligned}
&\leq \|V\| \sum_{q=0}^{t-1} \left\{ \|A^q - B\| + \|A_0^q - B\| \right\} \\
&\leq \|V\| K^2 \sum_{q=0}^{t-1} (1 - c(A_0))^{t-1} \\
&\quad + \|V\| K^2 \sum_{q=0}^{t-1} (1 - c(A_0))^{t-1-q} (1 - c(A))^q \\
&\leq \|V\| K^2 (1 - c(A_0))^{t-1} + K^2 \|V\| \sum_{q=0}^{\left\lfloor \frac{t}{2} \right\rfloor} (1 - c(A_0))^{t-1-q} \\
&\quad + \|V\| K^2 \sum_{q=\left\lfloor \frac{t}{2} \right\rfloor}^{t-1} (1 - c(A))^q \\
&\leq K_1 \|V\| \left\{ t(1 - c(A_0))^{t-1} + (1 - c(A_0))^{\left\lfloor \frac{t}{2} \right\rfloor-1} + (1 - c(A))^{\left\lfloor \frac{t}{2} \right\rfloor-1} \right\}
\end{aligned}$$

dır. Büyük t değerleri için yukarıda bulunan üst sınır t 'de göre düzgün olarak küçük olacaktır. $t = 0, 1, \dots, t_0$ ve t_0 sabiti için ise A ve A_0 yakın olmak üzere üst sınır küçük olacaktır. Böylelikle (iii) 'de belirtilen yakınsama elde edilmektedir.

Teorem 3.6 $E \left(L \left(H \left(A(\hat{Q}_n) \right), \sqrt{n} \left(A(\hat{Q}_n) - A(Q_n) \right); P \right) \right)$ sürekli olduğu küme ve $\delta_n \rightarrow 0$ şartını sağlayan pozitif reel sayıların bir dizisi olsun.

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sup_{\|Q-P\| \leq \delta_n} \left| L \left(H \left(A(\hat{Q}_n) \right), \sqrt{n} \left(A(\hat{Q}_n) - A(Q_n) \right); Q \right) (E) \right.$$

$$\left. - L \left(H \left(A(\hat{P}_n) \right), \sqrt{n} \left(A(\hat{P}_n) - A(P) \right); P \right) (E) \right| = 0$$

dır (Kulperger and Rao 1989).

İspat. Lemma 3.2 ve lemma 3.3 ve (3.2.)’deki denklemden dolayı

$$\begin{aligned}
& H\left(t, A(\hat{Q}_n), \sqrt{n}\left(A(\hat{Q}_n) - A(Q_n)\right)\right) \\
&= H\left(t, A(P), \sqrt{n}\left(A(\hat{Q}_n) - A(Q)\right)\right) \\
&+ O_p\left(\left\|A(\hat{Q}_n) - A(Q_n)\right\|\right) + O\left(\left\|A(Q) - A(P)\right\|\right)
\end{aligned}$$

öyleki P’ye yakın komşuluğundaki Q için düzgün olarak $O_p(.) \rightarrow 0$ olacaktır. Ayrıca P’nin yakın komşuluğundaki Q için düzgün olarak

$$\sqrt{n}\left(A(\hat{Q}_n) - A(Q_n)\right) \xrightarrow{D} Z(Q)$$

olduğundan ve $\delta_n \rightarrow \infty$ ($n \rightarrow \infty$) $\|Q - P\| \leq \delta_n$ şartını sağlayan t’lerin sonlu sınıfları için

$$H\left(t, A(P), \sqrt{n}\left(A(\hat{Q}_n) - A(Q_n)\right)\right) \rightarrow H\left(t, A(P), Z(P)\right)$$

dır.

4. UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak geçiş matrisi bilinen bir markov zincirinden n adımlık bir gerçekleşmenin simülasyonunun nasıl yapıldığı hususu bir örnekle açıklanmaya çalışılmış, daha sonra geçiş matrisi bilinen bir markov zinciri tanımlanmış ve bu markov zincirinden örneklem çapı 250 olan bir gözlem alınarak bu gözleme dayalı geçiş matrisinin en çok olabilirlik tahmin edicisi hesaplanarak elde edilen en çok olabilirlik tahmin edicisi yardımıyla Basawa *et al.* (1990)'nin önerdiği koşullu bootstrap tekniği ile klasik bootstrap tekniği kullanılarak markov zincirin geçiş matrisinin bootstrap tahminleri yapılmıştır. Bundan sonra, 500 adet simülasyon yapılarak tanımladığımız markov zinciri için 4. duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örneklem dağılımı klasik bootstrap yöntemine göre elde edilmiştir. Elde edilen dağılım fonksiyonunun grafiği Şekil 4.1' de verilmiştir

Ayrıca 2004 yılına ait İMKB 100 endeksi'nin logaritmik getirileri hesap edilerek elde edilen getiriler kullanılarak $S = \{1, 2, 3, 4\}$ durum uzayına sahip bir markov zinciri olduğu farzedilmiş ve bu zincirde 4.üncü duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örneklem dağılımının bootstrap tahmini yapılarak ulaşılan sonuçlara ilişkin grafiklere yer verilmiştir.

4.1. Markov Zincirinden Adım Sayısı n Olan Bir Gerçekleşmesinin Simülasyonu

$\{X_n; n \geq 0\}$ stokastik sürecini $S = \{1, 2, 3\}$ durum uzayına sahip ve geçiş matrisi

$$P = \begin{bmatrix} 0.25 & 0.40 & 0.35 \\ 0.30 & 0.50 & 0.20 \\ 0.10 & 0.30 & 0.60 \end{bmatrix}$$

olan bir markov zinciri olduğunu kabul edelim.

P geçiş matrisine sahip bir markov zinciri için $n=10$ adımlık bir gerçekleşmesinin simülasyonunun nasıl yapılacağı aşağıda açıklanmaktadır. İlk olarak, Düzgün $(0,1)$ dağılımından gözlenmek istenen adım sayısı kadar rasgele sayılar üretilir. Her adım için

üretilen rasgele sayılar ve bu sayılara karşılık gelecek olan durumlar Çizelge 4.1’de gösterilmektedir. P geçiş matrisine sahip bir markov zincirinin simülasyonunda kullanılacak fonksiyonları, Y_1, Y_2, Y_3 olarak adlandırılalım,

$$Y_1 = \begin{cases} 1 & , 0 < x \leq p_{11} \\ 2 & , p_{11} < x \leq p_{11} + p_{12} \\ 3 & , p_{11} + p_{12} < x \leq 1 \end{cases} = \begin{cases} 1 & , 0 < x \leq 0.25 \\ 2 & , 0.25 < x \leq 0.65 \\ 3 & , 0.65 < x \leq 1 \end{cases}$$

$$Y_2 = \begin{cases} 1 & , 0 < x \leq p_{21} \\ 2 & , p_{21} < x \leq p_{21} + p_{22} \\ 3 & , p_{21} + p_{22} < x \leq 1 \end{cases} = \begin{cases} 1 & , 0 < x \leq 0.30 \\ 2 & , 0.30 < x \leq 0.80 \\ 3 & , 0.80 < x \leq 1 \end{cases}$$

$$Y_3 = \begin{cases} 1 & , 0 < x \leq p_{31} \\ 2 & , p_{31} < x \leq p_{31} + p_{32} \\ 3 & , p_{31} + p_{32} < x \leq 1 \end{cases} = \begin{cases} 1 & , 0 < x \leq 0.10 \\ 2 & , 0.10 < x \leq 0.65 \\ 3 & , 0.40 < x \leq 1 \end{cases}$$

şeklinde olacaktır.

İlk adımın $X_0 = 1$ olduğunu farzedildiği için zincirin gerçekleşmesinin 1. adımında hangi durumda bulunacağı sorusuna Y_1 fonksiyonu cevap verecektir. 1. adım için üretilen rasgele sayı $x_1 = 0.47$ olduğundan, Y_1 fonksiyonunda yerine konulduğu takdirde 1. adımda 2. durumda olunacağı görülecektir. Benzer şekilde zincirin gerçekleşmesinin 2. adımında hangi durumda bulunacağı sorusuna bu kez Y_2 fonksiyonu cevap verecektir. 2. adım için üretilen rasgele sayı $x_1 = 0.72$ olduğundan, Y_2 fonksiyonunda yerine konulduğu takdirde 2. adımda 2. durumda olunacağı

görülecektir. Bu şekilde arzu edilen adım sayısı kadar P geçiş matrisine sahip markov zincirinden bir gerçekleşme elde edilebilir.

Çizelge 4.1 Markov zincirinden $n = 10$ adım sayısına sahip bir gerçekleşmesi

ADIM	ÜRETİLEN RASGELE SAYILAR	GÖZLENEN MARKOV ZİNCİRİ	KULLANILACAK FONKSİYON
1	0.47	2	Y_1
2	0.72	2	Y_2
3	0.25	1	Y_2
4	0.91	3	Y_1
5	0.50	3	Y_3
6	0.88	3	Y_3
7	0.07	1	Y_3
8	0.91	3	Y_1
9	0.62	3	Y_3
10	0.64	3	Y_3

Ayrıca, Çizelge 4.1’de her adım için kullanılacak fonksiyon ve $n = 10$ adımlık bir simülasyon yapılarak elde edilen markov zincirinin bir gerçekleşmesi verilmiştir.

4.2. Markov Zincirinde Bootstrap Yöntemine İlişkin Uygulamalar

$\{X_n; n \geq 0\}$ stokastik sürecini $S = \{1, 2, 3, 4\}$ durum uzayına sahip ve geçiş matrisi

$$P = \begin{bmatrix} 0.1 & 0.4 & 0.3 & 0.2 \\ 0.3 & 0.2 & 0.4 & 0.1 \\ 0.2 & 0.3 & 0.3 & 0.2 \\ 0.1 & 0.2 & 0.5 & 0.2 \end{bmatrix}$$

olan bir markov zinciri olduğunu kabul edelim. Bu markov zincirinden $X_0 = 1$ olduğu farz edilerek yapılan simülasyon sonucunda $n = 250$ adım sayısına sahip bir örnekleme aşağıdaki şekilde elde edebiliriz.

Çizelge 4.2 Markov zincirinin $n = 250$ adım sayısına sahip bir gerçekleşmesi

---

1	2	3	1	4	2	1	2	2	4	1	3	2	1	1	4	4	4	3	1	2	1	3	3	2	3	2	1	1	3	3	2	3	2	1	3	1	4	2	3	2	2	3	3	3	1	3	3	3	2	
2	1	3	2	3	1	4	1	2	2	1	2	1	2	1	3	3	2	3	1	4	2	3	2	2	1	4	1	4	3	1	2	4	2	2	1	2	2	1	2	2	1	3	3	1	2	3	2			
1	2	3	4	2	1	4	3	1	2	3	2	1	4	4	3	3	2	4	3	3	3	2	1	4	2	4	2	1	2	1	4	3	4	4	3	1	2	1	3	3	1	2	2	1	2	1	4	2	2	3
3	3	2	3	4	3	2	3	1	2	2	2	1	4	2	1	3	2	3	2	3	4	3	3	2	2	1	2	3	1	1	2	2	2	1	3	2	1	3	2	2	4	2	3	1	3	3	2	1	2	1
2	1	2	1	3	4	3	2	3	3	1	3	4	4	3	4	3	1	3	2	3	2	3	3	1	4	3	3	4	3	1	4	4	1	2	3	4	3	4	3	3	2	3	4	4						

Yukarıda elde edilen veri setine ait P geçiş matrisinin en çok olabilirlik tahmin edicisi, $\hat{P}_n$,

$$\hat{P}_n = \begin{bmatrix} 0.1163 & 0.3488 & 0.3023 & 0.2326 \\ 0.2576 & 0.1970 & 0.4091 & 0.1364 \\ 0.1739 & 0.3043 & 0.3152 & 0.2065 \\ 0.0851 & 0.2128 & 0.5106 & 0.1915 \end{bmatrix}$$

olacaktır.

Yukarıdaki veri setine Basawa *et al.* (1990)'nin önerdiği koşullu bootstrap tekniği uygulandığında elde edilen geçiş matrisinin en çok olabilirlik tahmin edicisinin bootstrap tahmini $\hat{Q}_n$ ise

$$\hat{Q}_n = \begin{bmatrix} 0.1404 & 0.3509 & 0.3333 & 0.1754 \\ 0.2564 & 0.2051 & 0.3846 & 0.1538 \\ 0.2208 & 0.2857 & 0.2857 & 0.2078 \\ 0.0811 & 0.2162 & 0.5135 & 0.1892 \end{bmatrix}$$

olacaktır.

Klasik bootstrap tekniği uygulandığında elde edilen geçiş matrisinin en çok olabilirlik tahmin edicisinin bootstrap tahmini $\hat{Q}_n$ ise

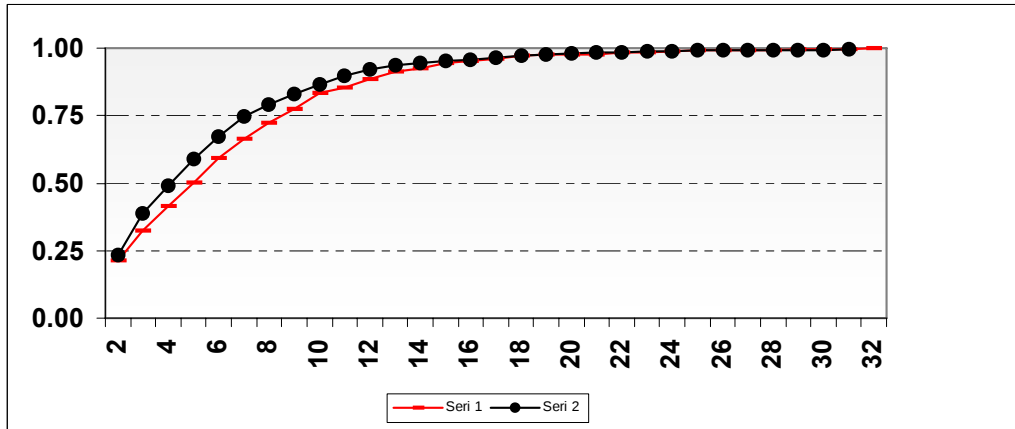
$$\hat{Q}_n = \begin{bmatrix} 0.1220 & 0.3171 & 0.3171 & 0.2439 \\ 0.2113 & 0.2394 & 0.4225 & 0.1268 \\ 0.1720 & 0.3226 & 0.3118 & 0.1935 \\ 0.0930 & 0.2558 & 0.4884 & 0.1628 \end{bmatrix}$$

olacaktır.

$S = \{1, 2, 3, 4\}$ olduğundan 4. duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeni olarak tanımladığımız T rasgele değişkeninin dağılımı

$$\Pr(t; P) = \Pr(T \leq t | X_0 = 1, P) \quad t \in \{1, 2, \dots\}$$

fonksiyonunun tahmini probleminde klasik bootstrap metodu uygulandığı takdirde elde edilecek dağılım fonksiyonunun $\hat{P}_n$ ve $\hat{Q}_n$ geçiş matrislerine göre grafikleri sırasıyla seri 2 ve seri 1 olmak üzere Şekil 4.1'deki gibi olacaktır.

Şekil 4.1 4.duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örneklem dağılımı

Çizelge 4.3'de verilen İMKB 100 endeksinin 2004 yılına ait verileri kullanılarak Çizelge 4.4'de verilen logaritmik getiriler hesap edilmiştir. Tüm veriler TCMB'den alınmıştır. Elde edilen getiriler kullanılarak $S = \{1, 2, 3, 4\}$ durum uzayına sahip bir markov zinciri, logaritmik getiri $< -\%2$ ise 1.durum, $-\%2 \leq \text{logaritmik getiri} < \%0$ ise

2. durum, $0\% \leq \text{logaritmik getiri} < 2\%$ ise 3.durum, $\text{logaritmik getiri} > 2\%$ ise 4.durumda olduğu varsayılarak tanımlanmıştır.

Hisse senetlerinin markov sürecine uygunluğu hisse senedi piyasasında etkin pazar kuramının zayıf şekli geçerli ise söz konusudur. Bu durumda yani hisse senedi piyasası zayıf formda ise geçmiş zaman aralıklarında fiyat hareketleri belirli bir olasılıkla mevcut andaki fiyatlara; mevcut andaki fiyatlar ise gelecek periyotlardaki fiyatlara yansiyacaktır. Hisse senedi piyasasındaki rekeabet hisse senedi fiyatlarının markov sürecine uyduğunu doğrulamaktadır (Alpan vd 2001).

İMKB 100 endeksinin 2004 yılı logaritmik getiri değerleri kullanılarak elde edilen durumlar çizelge 4.5’de verilmiştir. 2004 yılına ait İMKB 100 endeksi verileri kullanılarak tanımlanan markov zincirinin geçiş matrisi

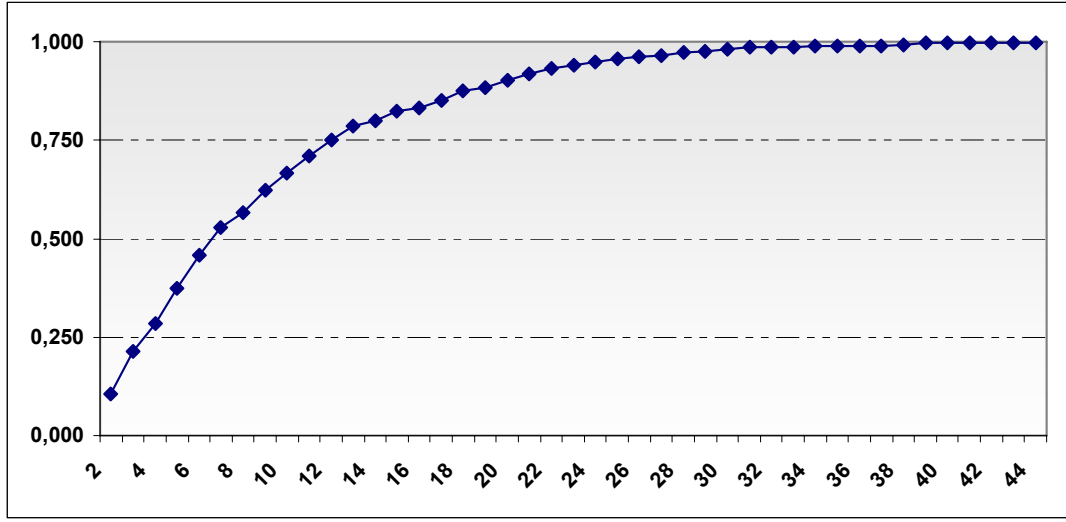
$$Q = \begin{bmatrix} 0.1034 & 0.3793 & 0.3793 & 0.1379 \\ 0.1000 & 0.3125 & 0.4750 & 0.1125 \\ 0.1171 & 0.3153 & 0.4505 & 0.1171 \\ 0.1333 & 0.3000 & 0.4000 & 0.1667 \end{bmatrix}$$

olarak hesap edilmiştir.

İMKB 100 endeksinin değerlerinden oluşturulan markov zincirinde 4. duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeni olan T rasgele değişkeninin dağılımı

$$\Pr(t; P) = \Pr(T \leq t | X_0 = 1, P) \quad t \in \{1, 2, \dots\}$$

fonksiyonunun tahmini probleminde klasik bootstrap metodu uygulandığı takdirde elde edilecek dağılım fonksiyonun grafiği Şekil 4.2’deki gibi olacaktır.

Şekil 4.2 IMKB 100 verileri kullanıldığında 4. duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örneklem dağılımı

Çizelge 4.3 İMKB 100 endeksinin 2004 yılına ait değerleri

SIRA NO	TARİH	İMKB Bil.Endk.	SIRA NO	TARİH	İMKB Bil.Endk.	SIRA NO	TARİH	İMKB Bil.Endk.
1	02.01.2004	19148	43	08.03.2004	19495	85	06.05.2004	17624
2	05.01.2004	19697	44	09.03.2004	19488	86	07.05.2004	17002
3	06.01.2004	19014	45	10.03.2004	19799	87	10.05.2004	16808
4	07.01.2004	19383	46	11.03.2004	19381	88	11.05.2004	17103
5	08.01.2004	19405	47	12.03.2004	19364	89	12.05.2004	17145
6	09.01.2004	19926	48	15.03.2004	19527	90	13.05.2004	16646
7	12.01.2004	19559	49	16.03.2004	19322	91	14.05.2004	16531
8	13.01.2004	19460	50	17.03.2004	19295	92	17.05.2004	15922
9	14.01.2004	18819	51	18.03.2004	19611	93	18.05.2004	16124
10	15.01.2004	18952	52	19.03.2004	20024	94	19.05.2004	16334
11	16.01.2004	18301	53	22.03.2004	20167	95	20.05.2004	16334
12	19.01.2004	17789	54	23.03.2004	20186	96	21.05.2004	16629
13	20.01.2004	18833	55	24.03.2004	20348	97	24.05.2004	17167
14	21.01.2004	18900	56	25.03.2004	20473	98	25.05.2004	16791
15	22.01.2004	18518	57	26.03.2004	20836	99	26.05.2004	17235
16	26.01.2004	18357	58	29.03.2004	20887	100	27.05.2004	17164
17	27.01.2004	17900	59	30.03.2004	20031	101	28.05.2004	17328
18	28.01.2004	17902	60	31.03.2004	20191	102	31.05.2004	17081
19	29.01.2004	17282	61	01.04.2004	20322	103	01.06.2004	16767
20	30.01.2004	17259	62	02.04.2004	20485	104	03.06.2004	17044
21	05.02.2004	17034	63	05.04.2004	20331	105	04.06.2004	17708
22	06.02.2004	16966	64	06.04.2004	20273	106	07.06.2004	18020
23	09.02.2004	17641	65	07.04.2004	20040	107	08.06.2004	17604
24	10.02.2004	17419	66	08.04.2004	19420	108	09.06.2004	17616
25	11.02.2004	18000	67	09.04.2004	19505	109	10.06.2004	17786
26	12.02.2004	18886	68	12.04.2004	19260	110	11.06.2004	17664
27	13.02.2004	19000	69	13.04.2004	19104	111	14.06.2004	17080
28	16.02.2004	19324	70	14.04.2004	18678	112	15.06.2004	17230
29	17.02.2004	19010	71	15.04.2004	18688	113	16.06.2004	17099
30	18.02.2004	19479	72	16.04.2004	19269	114	17.06.2004	16901
31	19.02.2004	18606	73	19.04.2004	19936	115	18.06.2004	16964
32	20.02.2004	18604	74	20.04.2004	19528	116	21.06.2004	16785
33	23.02.2004	18284	75	21.04.2004	19270	117	22.06.2004	16753
34	24.02.2004	18498	76	22.04.2004	19432	118	23.06.2004	16820
35	25.02.2004	18707	77	26.04.2004	18586	119	24.06.2004	16889
36	26.02.2004	18772	78	27.04.2004	18217	120	25.06.2004	17355
37	27.02.2004	18889	79	28.04.2004	18230	121	28.06.2004	17710
38	01.03.2004	18786	80	29.04.2004	17738	122	29.06.2004	17736
39	02.03.2004	19357	81	30.04.2004	18023	123	30.06.2004	17968
40	03.03.2004	19172	82	03.05.2004	17678	124	01.07.2004	18290
41	04.03.2004	19015	83	04.05.2004	18245	125	02.07.2004	18416
42	05.03.2004	19166	84	05.05.2004	18272	126	05.07.2004	18555

Çizelge 4.3 İMKB 100 endeksinin 2004 yılına ait değerleri (devam)

SIRA NO	TARİH	İMKB Bil.Endk.	SIRA NO	TARİH	İMKB Bil.Endk	SIRA NO	TARİH	İMKB Bil.Endk
127	06.07.2004	18238	169	03.09.2004	20775	211	03.11.2004	23438
128	07.07.2004	18297	170	06.09.2004	20852	212	04.11.2004	23006
129	08.07.2004	18077	171	07.09.2004	21119	213	05.11.2004	23216
130	09.07.2004	18327	172	08.09.2004	21468	214	08.11.2004	22616
131	12.07.2004	18368	173	09.09.2004	21398	215	09.11.2004	22544
132	13.07.2004	18493	174	10.09.2004	21004	216	10.11.2004	22618
133	14.07.2004	18635	175	13.09.2004	21060	217	11.11.2004	22169
134	15.07.2004	18966	176	14.09.2004	21705	218	12.11.2004	22105
135	16.07.2004	19157	177	15.09.2004	21616	219	17.11.2004	22566
136	19.07.2004	18945	178	16.09.2004	21705	220	18.11.2004	23133
137	20.07.2004	18881	179	17.09.2004	20833	221	19.11.2004	23177
138	21.07.2004	18780	180	20.09.2004	20373	222	22.11.2004	22931
139	22.07.2004	18629	181	21.09.2004	21193	223	23.11.2004	23472
140	23.07.2004	18904	182	22.09.2004	21491	224	24.11.2004	23516
141	26.07.2004	18645	183	23.09.2004	22277	225	25.11.2004	23464
142	27.07.2004	18775	184	24.09.2004	22307	226	26.11.2004	23293
143	28.07.2004	19019	185	27.09.2004	22083	227	29.11.2004	22799
144	29.07.2004	19111	186	28.09.2004	22294	228	30.11.2004	22486
145	30.07.2004	19381	187	29.09.2004	22220	229	01.12.2004	22561
146	02.08.2004	19698	188	30.09.2004	21954	230	02.12.2004	23150
147	03.08.2004	19427	189	01.10.2004	21723	231	03.12.2004	23008
148	04.08.2004	19049	190	04.10.2004	21988	232	06.12.2004	23050
149	05.08.2004	19344	191	05.10.2004	21613	233	07.12.2004	23076
150	06.08.2004	19188	192	06.10.2004	22287	234	08.12.2004	22625
151	09.08.2004	19248	193	07.10.2004	22432	235	09.12.2004	22680
152	10.08.2004	19393	194	08.10.2004	22951	236	10.12.2004	22944
153	11.08.2004	18909	195	11.10.2004	22787	237	13.12.2004	23635
154	12.08.2004	18775	196	12.10.2004	22290	238	14.12.2004	23418
155	13.08.2004	18826	197	13.10.2004	22630	239	15.12.2004	23290
156	16.08.2004	18832	198	14.10.2004	22319	240	16.12.2004	23935
157	17.08.2004	19460	199	15.10.2004	22477	241	17.12.2004	24361
158	18.08.2004	19268	200	18.10.2004	22334	242	20.12.2004	24341
159	19.08.2004	19188	201	19.10.2004	22551	243	21.12.2004	24045
160	20.08.2004	19286	202	20.10.2004	22221	244	22.12.2004	24525
161	23.08.2004	19364	203	21.10.2004	22202	245	23.12.2004	24431
162	24.08.2004	19664	204	22.10.2004	22244	246	24.12.2004	24538
163	25.08.2004	19558	205	25.10.2004	21908	247	27.12.2004	24591
164	26.08.2004	19572	206	26.10.2004	22143	248	28.12.2004	24936
165	27.08.2004	19855	207	27.10.2004	22566	249	29.12.2004	24972
166	31.08.2004	20218	208	28.10.2004	22890			
167	01.09.2004	20512	209	01.11.2004	22858			
168	02.09.2004	20526	210	02.11.2004	23216			

Çizelge 4.4 İMKB 100 endeksinin 2004 yılına ait logaritmik getiri değerleri

SIRA NO	TARİH	LOG GETİRİ	SIRA NO	TARİH	LOG GETİRİ	SIRA NO	TARİH	LOG GETİRİ
1	02.01.2004	2.77%	43	08.03.2004	1.71%	85	06.05.2004	-3.61%
2	05.01.2004	2.83%	44	09.03.2004	-0.04%	86	07.05.2004	-3.59%
3	06.01.2004	-3.53%	45	10.03.2004	1.58%	87	10.05.2004	-1.15%
4	07.01.2004	1.92%	46	11.03.2004	-2.13%	88	11.05.2004	1.74%
5	08.01.2004	0.11%	47	12.03.2004	-0.09%	89	12.05.2004	0.25%
6	09.01.2004	2.65%	48	15.03.2004	0.83%	90	13.05.2004	-2.95%
7	12.01.2004	-1.86%	49	16.03.2004	-1.06%	91	14.05.2004	-0.69%
8	13.01.2004	-0.51%	50	17.03.2004	-0.14%	92	17.05.2004	-3.75%
9	14.01.2004	-3.35%	51	18.03.2004	1.63%	93	18.05.2004	1.26%
10	15.01.2004	0.71%	52	19.03.2004	2.08%	94	19.05.2004	1.29%
11	16.01.2004	-3.50%	53	22.03.2004	0.71%	95	20.05.2004	0.00%
12	19.01.2004	-2.84%	54	23.03.2004	0.09%	96	21.05.2004	1.79%
13	20.01.2004	5.70%	55	24.03.2004	0.80%	97	24.05.2004	3.19%
14	21.01.2004	0.36%	56	25.03.2004	0.61%	98	25.05.2004	-2.22%
15	22.01.2004	-2.04%	57	26.03.2004	1.76%	99	26.05.2004	2.61%
16	26.01.2004	-0.88%	58	29.03.2004	0.24%	100	27.05.2004	-0.42%
17	27.01.2004	-2.52%	59	30.03.2004	-4.19%	101	28.05.2004	0.95%
18	28.01.2004	0.01%	60	31.03.2004	0.80%	102	31.05.2004	-1.43%
19	29.01.2004	-3.52%	61	01.04.2004	0.65%	103	01.06.2004	-1.86%
20	30.01.2004	-0.13%	62	02.04.2004	0.80%	104	03.06.2004	1.64%
21	05.02.2004	-1.32%	63	05.04.2004	-0.76%	105	04.06.2004	3.82%
22	06.02.2004	-0.40%	64	06.04.2004	-0.29%	106	07.06.2004	1.75%
23	09.02.2004	3.90%	65	07.04.2004	-1.16%	107	08.06.2004	-2.34%
24	10.02.2004	-1.27%	66	08.04.2004	-3.14%	108	09.06.2004	0.07%
25	11.02.2004	3.29%	67	09.04.2004	0.44%	109	10.06.2004	0.97%
26	12.02.2004	4.80%	68	12.04.2004	-1.27%	110	11.06.2004	-0.69%
27	13.02.2004	0.60%	69	13.04.2004	-0.81%	111	14.06.2004	-3.37%
28	16.02.2004	1.69%	70	14.04.2004	-2.26%	112	15.06.2004	0.88%
29	17.02.2004	-1.64%	71	15.04.2004	0.05%	113	16.06.2004	-0.77%
30	18.02.2004	2.43%	72	16.04.2004	3.07%	114	17.06.2004	-1.16%
31	19.02.2004	-4.58%	73	19.04.2004	3.40%	115	18.06.2004	0.37%
32	20.02.2004	-0.01%	74	20.04.2004	-2.07%	116	21.06.2004	-1.06%
33	23.02.2004	-1.73%	75	21.04.2004	-1.33%	117	22.06.2004	-0.19%
34	24.02.2004	1.16%	76	22.04.2004	0.83%	118	23.06.2004	0.40%
35	25.02.2004	1.13%	77	26.04.2004	-4.45%	119	24.06.2004	0.41%
36	26.02.2004	0.34%	78	27.04.2004	-2.01%	120	25.06.2004	2.73%
37	27.02.2004	0.62%	79	28.04.2004	0.07%	121	28.06.2004	2.03%
38	01.03.2004	-0.55%	80	29.04.2004	-2.74%	122	29.06.2004	0.14%
39	02.03.2004	2.99%	81	30.04.2004	1.59%	123	30.06.2004	1.30%
40	03.03.2004	-0.96%	82	03.05.2004	-1.93%	124	01.07.2004	1.78%
41	04.03.2004	-0.82%	83	04.05.2004	3.15%	125	02.07.2004	0.69%
42	05.03.2004	0.79%	84	05.05.2004	0.15%	126	05.07.2004	0.75%

Çizelge 4.4 İMKB 100 endeksinin 2004 yılına ait logaritmik getiri değerleri (devam)

SIRA NO	TARİH	LOG GETİRİ	SIRA NO	TARİH	LOG GETİRİ	SIRA NO	TARİH	LOG GETİRİ
127	06.07.2004	-1.72%	169	03.09.2004	1.21%	211	03.11.2004	0.95%
128	07.07.2004	0.32%	170	06.09.2004	0.37%	212	04.11.2004	-1.86%
129	08.07.2004	-1.21%	171	07.09.2004	1.28%	213	05.11.2004	0.90%
130	09.07.2004	1.37%	172	08.09.2004	1.64%	214	08.11.2004	-2.62%
131	12.07.2004	0.23%	173	09.09.2004	-0.33%	215	09.11.2004	-0.32%
132	13.07.2004	0.68%	174	10.09.2004	-1.86%	216	10.11.2004	0.33%
133	14.07.2004	0.77%	175	13.09.2004	0.27%	217	11.11.2004	-2.01%
134	15.07.2004	1.76%	176	14.09.2004	3.02%	218	12.11.2004	-0.29%
135	16.07.2004	1.00%	177	15.09.2004	-0.41%	219	17.11.2004	2.07%
136	19.07.2004	-1.11%	178	16.09.2004	0.41%	220	18.11.2004	2.48%
137	20.07.2004	-0.34%	179	17.09.2004	-4.10%	221	19.11.2004	0.19%
138	21.07.2004	-0.54%	180	20.09.2004	-2.23%	222	22.11.2004	-1.06%
139	22.07.2004	-0.81%	181	21.09.2004	3.94%	223	23.11.2004	2.33%
140	23.07.2004	1.47%	182	22.09.2004	1.40%	224	24.11.2004	0.19%
141	26.07.2004	-1.38%	183	23.09.2004	3.59%	225	25.11.2004	-0.22%
142	27.07.2004	0.69%	184	24.09.2004	0.14%	226	26.11.2004	-0.73%
143	28.07.2004	1.29%	185	27.09.2004	-1.01%	227	29.11.2004	-2.14%
144	29.07.2004	0.49%	186	28.09.2004	0.95%	228	30.11.2004	-1.38%
145	30.07.2004	1.40%	187	29.09.2004	-0.33%	229	01.12.2004	0.33%
146	02.08.2004	1.62%	188	30.09.2004	-1.21%	230	02.12.2004	2.58%
147	03.08.2004	-1.38%	189	01.10.2004	-1.06%	231	03.12.2004	-0.62%
148	04.08.2004	-1.97%	190	04.10.2004	1.21%	232	06.12.2004	0.18%
149	05.08.2004	1.54%	191	05.10.2004	-1.72%	233	07.12.2004	0.11%
150	06.08.2004	-0.81%	192	06.10.2004	3.07%	234	08.12.2004	-1.97%
151	09.08.2004	0.32%	193	07.10.2004	0.65%	235	09.12.2004	0.24%
152	10.08.2004	0.75%	194	08.10.2004	2.29%	236	10.12.2004	1.16%
153	11.08.2004	-2.53%	195	11.10.2004	-0.72%	237	13.12.2004	2.97%
154	12.08.2004	-0.71%	196	12.10.2004	-2.21%	238	14.12.2004	-0.92%
155	13.08.2004	0.27%	197	13.10.2004	1.51%	239	15.12.2004	-0.55%
156	16.08.2004	0.03%	198	14.10.2004	-1.38%	240	16.12.2004	2.73%
157	17.08.2004	3.28%	199	15.10.2004	0.71%	241	17.12.2004	1.76%
158	18.08.2004	-0.99%	200	18.10.2004	-0.64%	242	20.12.2004	-0.08%
159	19.08.2004	-0.42%	201	19.10.2004	0.97%	243	21.12.2004	-1.23%
160	20.08.2004	0.51%	202	20.10.2004	-1.47%	244	22.12.2004	1.98%
161	23.08.2004	0.40%	203	21.10.2004	-0.09%	245	23.12.2004	-0.39%
162	24.08.2004	1.54%	204	22.10.2004	0.19%	246	24.12.2004	0.44%
163	25.08.2004	-0.54%	205	25.10.2004	-1.52%	247	27.12.2004	0.22%
164	26.08.2004	0.07%	206	26.10.2004	1.07%	248	28.12.2004	1.39%
165	27.08.2004	1.44%	207	27.10.2004	1.89%	249	29.12.2004	0.14%
166	31.08.2004	1.81%	208	28.10.2004	1.43%			
167	01.09.2004	1.44%	209	01.11.2004	-0.14%			
168	02.09.2004	0.07%	210	02.11.2004	1.55%			

Çizelge 4.5 İMKB 100 endeksinin 2004 yılı kodlanmış logaritmik getiri değerleri

SIRA NO	TARİH	DURUM	SIRA NO	TARİH	DURUM	SIRA NO	TARİH	DURUM
1	02.01.2004	4	43	08.03.2004	3	85	06.05.2004	1
2	05.01.2004	4	44	09.03.2004	2	86	07.05.2004	1
3	06.01.2004	1	45	10.03.2004	3	87	10.05.2004	2
4	07.01.2004	3	46	11.03.2004	1	88	11.05.2004	3
5	08.01.2004	3	47	12.03.2004	2	89	12.05.2004	3
6	09.01.2004	4	48	15.03.2004	3	90	13.05.2004	1
7	12.01.2004	2	49	16.03.2004	2	91	14.05.2004	2
8	13.01.2004	2	50	17.03.2004	2	92	17.05.2004	1
9	14.01.2004	1	51	18.03.2004	3	93	18.05.2004	3
10	15.01.2004	3	52	19.03.2004	4	94	19.05.2004	3
11	16.01.2004	1	53	22.03.2004	3	95	20.05.2004	2
12	19.01.2004	1	54	23.03.2004	3	96	21.05.2004	3
13	20.01.2004	4	55	24.03.2004	3	97	24.05.2004	4
14	21.01.2004	3	56	25.03.2004	3	98	25.05.2004	1
15	22.01.2004	1	57	26.03.2004	3	99	26.05.2004	4
16	26.01.2004	2	58	29.03.2004	3	100	27.05.2004	2
17	27.01.2004	1	59	30.03.2004	1	101	28.05.2004	3
18	28.01.2004	3	60	31.03.2004	3	102	31.05.2004	2
19	29.01.2004	1	61	01.04.2004	3	103	01.06.2004	2
20	30.01.2004	2	62	02.04.2004	3	104	03.06.2004	3
21	05.02.2004	2	63	05.04.2004	2	105	04.06.2004	4
22	06.02.2004	2	64	06.04.2004	2	106	07.06.2004	3
23	09.02.2004	4	65	07.04.2004	2	107	08.06.2004	1
24	10.02.2004	2	66	08.04.2004	1	108	09.06.2004	3
25	11.02.2004	4	67	09.04.2004	3	109	10.06.2004	3
26	12.02.2004	4	68	12.04.2004	2	110	11.06.2004	2
27	13.02.2004	3	69	13.04.2004	2	111	14.06.2004	1
28	16.02.2004	3	70	14.04.2004	1	112	15.06.2004	3
29	17.02.2004	2	71	15.04.2004	3	113	16.06.2004	2
30	18.02.2004	4	72	16.04.2004	4	114	17.06.2004	2
31	19.02.2004	1	73	19.04.2004	4	115	18.06.2004	3
32	20.02.2004	2	74	20.04.2004	1	116	21.06.2004	2
33	23.02.2004	2	75	21.04.2004	2	117	22.06.2004	2
34	24.02.2004	3	76	22.04.2004	3	118	23.06.2004	3
35	25.02.2004	3	77	26.04.2004	1	119	24.06.2004	3
36	26.02.2004	3	78	27.04.2004	1	120	25.06.2004	4
37	27.02.2004	3	79	28.04.2004	3	121	28.06.2004	4
38	01.03.2004	2	80	29.04.2004	1	122	29.06.2004	3
39	02.03.2004	4	81	30.04.2004	3	123	30.06.2004	3
40	03.03.2004	2	82	03.05.2004	2	124	01.07.2004	3
41	04.03.2004	2	83	04.05.2004	4	125	02.07.2004	3
42	05.03.2004	3	84	05.05.2004	3	126	05.07.2004	3

Çizelge 4.5 İMKB 100 endeksinin 2004 yılı kodlanmış logaritmik getiri değerleri (devam)

SIRA NO	TARİH	DURUM	SIRA NO	TARİH	DURUM	SIRA NO	TARİH	DURUM
127	06.07.2004	2	169	03.09.2004	3	211	03.11.2004	3
128	07.07.2004	3	170	06.09.2004	3	212	04.11.2004	2
129	08.07.2004	2	171	07.09.2004	3	213	05.11.2004	3
130	09.07.2004	3	172	08.09.2004	3	214	08.11.2004	1
131	12.07.2004	3	173	09.09.2004	2	215	09.11.2004	2
132	13.07.2004	3	174	10.09.2004	2	216	10.11.2004	3
133	14.07.2004	3	175	13.09.2004	3	217	11.11.2004	1
134	15.07.2004	3	176	14.09.2004	4	218	12.11.2004	2
135	16.07.2004	3	177	15.09.2004	2	219	17.11.2004	4
136	19.07.2004	2	178	16.09.2004	3	220	18.11.2004	4
137	20.07.2004	2	179	17.09.2004	1	221	19.11.2004	3
138	21.07.2004	2	180	20.09.2004	1	222	22.11.2004	2
139	22.07.2004	2	181	21.09.2004	4	223	23.11.2004	4
140	23.07.2004	3	182	22.09.2004	3	224	24.11.2004	3
141	26.07.2004	2	183	23.09.2004	4	225	25.11.2004	2
142	27.07.2004	3	184	24.09.2004	3	226	26.11.2004	2
143	28.07.2004	3	185	27.09.2004	2	227	29.11.2004	1
144	29.07.2004	3	186	28.09.2004	3	228	30.11.2004	2
145	30.07.2004	3	187	29.09.2004	2	229	01.12.2004	3
146	02.08.2004	3	188	30.09.2004	2	230	02.12.2004	4
147	03.08.2004	2	189	01.10.2004	2	231	03.12.2004	2
148	04.08.2004	2	190	04.10.2004	3	232	06.12.2004	3
149	05.08.2004	3	191	05.10.2004	2	233	07.12.2004	3
150	06.08.2004	2	192	06.10.2004	4	234	08.12.2004	2
151	09.08.2004	3	193	07.10.2004	3	235	09.12.2004	3
152	10.08.2004	3	194	08.10.2004	4	236	10.12.2004	3
153	11.08.2004	1	195	11.10.2004	2	237	13.12.2004	4
154	12.08.2004	2	196	12.10.2004	1	238	14.12.2004	2
155	13.08.2004	3	197	13.10.2004	3	239	15.12.2004	2
156	16.08.2004	3	198	14.10.2004	2	240	16.12.2004	4
157	17.08.2004	4	199	15.10.2004	3	241	17.12.2004	3
158	18.08.2004	2	200	18.10.2004	2	242	20.12.2004	2
159	19.08.2004	2	201	19.10.2004	3	243	21.12.2004	2
160	20.08.2004	3	202	20.10.2004	2	244	22.12.2004	3
161	23.08.2004	3	203	21.10.2004	2	245	23.12.2004	2
162	24.08.2004	3	204	22.10.2004	3	246	24.12.2004	3
163	25.08.2004	2	205	25.10.2004	2	247	27.12.2004	3
164	26.08.2004	3	206	26.10.2004	3	248	28.12.2004	3
165	27.08.2004	3	207	27.10.2004	3	249	29.12.2004	3
166	31.08.2004	3	208	28.10.2004	3			
167	01.09.2004	3	209	01.11.2004	2			
168	02.09.2004	3	210	02.11.2004	3			

5. SONUÇ

Bu çalışmada, rasgele olgunun markov bağımlı olması durumunda bootstrap metodunun geçerliliğinin araştırılması için, önce bazı temel kavramlar irdelenmiş ve markov süreci, geçiş olasılıkları, durumların sınıflandırılması ile klasik bootstrap yöntemi konularına değinilmiştir. Daha sonra sonlu durum uzayına sahip markov zincirlerinde geçiş olasılıklarının tahmin edilmesi için Basawa *et al.* (1990)'nin önerdiği koşullu bootstrap yöntemi ve bu yöntem kullanılarak elde edilen tahmin edicinin asimptotik olarak geçerli olduğu konularına değinilmiştir. Ayrıca, standart bootstrap yöntemi kullanılarak geçiş olasılıklarının tahmin edilmesi probleminde ve ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örneklem dağılımının tahmin edilmesi probleminde Basawa *et al.* (1990) ile Kulperger and Rao (1989)' nun çalışmaları ele alınmıştır. Sonlu durum uzayına sahip ergodik markov zincirinde geçiş olasılıklarının en çok olabilirlik tahmini ve standart bootstrap metodu ile koşullu bootstrap metodu kullanılarak tahminleri örneklendirilmiştir. $S = \{1, 2, 3, 4\}$ durum uzayına sahip ergodik markov zinciri için 4. duruma ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örnekleme dağılımı ile bootstrap tahmini grafik üzerinde değerlendirilmiş ve iki dağılımın birbirine yakın oldukları örneklendirilmiştir. Son olarak 2004 yılına ait IMKB 100 endeksi verisi kullanılarak logaritmik getirilerin bir ergodik markov zinciri olduğu kabul edilerek standart bootstrap metodu kullanılarak ilk uğrama zamanı rasgele değişkeninin örnekleme dağılımı elde edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Alpan, F., Tevfik, G. ve Tevfik T. A. 2001. Excel ile Finans. Literatür Yayınları
İstanbul.
- Athreya, K.B. and Fuh, C. D. 1992. Bootstrapping Markov Chains. Exploring the
Limits of Bootstrap John Wiley & Sons Inc. 49-64 New York.
- Basawa, V. I., Green T. A., McCormick W. P. and Taylor R. L. 1990. Asimptotic
Bootstrap Validity for Finite Markov Chains. Commun. Statist.- Theory Meth.
19(4);1493-1510.
- Basawa, V. I. and Prakasa-Rao, B. L. S. 1980. Statistical Inference for Stochastic
Processes. Academic Press London.
- Çınlar, E. 1975. Introduction to Stochastic Processes. Prentice-Hall Inc. New
Jersey
- Datta, S. and McCormick, W.P. 1992. Bootstrap for a Finite State Markov Chain
Based on i.i.d. Resampling. Exploring the Limits of Bootstrap John Wiley &
Sons Inc. 77-97 New York.
- Efron, B. 1982. The Jackknife the Bootstrap and Other Resampling Plans. The Society
for Industrial and Applied Mathematics England
- Efron, B. and Tibshirani, R. J. 1993. An Introduction to the Bootstrap. Chapman&Hall
USA
- Fuh, C. D. 1993. Statistical Inquiry for Markov Chains by Bootstrap Method. Academia
Sinica 3; 53-66.
- Kulperger, R. J. and Prakasa-Rao, B. L. S. 1989. Bootstrapping a finite state Markov
chain. Sankhya: The Indian Journal of Statistics 51; 178-191.
- Lepage, R. and Billard L. 1992. Exploring the Limits of Bootstrap. John Wiley & Sons
Inc. 426 New York.
- Liu, R.Y. and Singh, K. 1988. Moving Blocks Jackknife and Bootstrap Capture Weak
Dependence. Exploring the Limits of Bootstrap John Wiley & Sons Inc. 225-248
New York.
- Shi, X. and Shao, J. 1988. Resampling Estimation When Observations are m-
Dependent. Commun. Statist.- Theory Meth. 17(11);3923-3934.
- Parzen, E. 1962. Stochastic Processes. Holden-Day San Francisco.
- Ross, M.S. 1996. Stochastic Processes. John Wiley & Sons Inc. New York.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Serhat DUMAN

Doğum Yeri : Samsun

Doğum Tarihi : 23.08.1977

Medeni Hali : Evli

Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu

Lise : Bahçelievler Deneme Lisesi 1992-1994

Lisans : Ortadoğu Teknik Üniveristesi Matematik Bölümü 1994-2000

Yüksek Lisans: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstatistik

Anabilim Dalı 2001-2006

Çalıştığı Kurum/Kurumlar ve Yıl

T. Vakıflar Bankası T.A.O. Banka Risk Komitesi Başkanlığı Uzman Yrd. 2003-2005

T. Vakıflar Bankası T.A.O. Teftiş Kurulu Başkanlığı Müfettiş Yrd. 2005-